

Gabriel Andreescu

A civil értékek elidegenítése a diszkrecionális alkotmányos jogokkal való visszaélés útján*

1. A civil társadalom alkotmányos vitában való részvétele

Az alkotmányos folyamat felülvizsgálását sürgető eszme-futtatásoknak három világos alapja van. Az első kéréseket egy alkotmányos reform szükségességének ügyében Traian Băsescu államelnök fogalmazta meg a 2004-es választások után, annak ellenére, hogy az alaptörvényt kevéssel előtte módosították. A politikai élet központi elemévé azonban csak az államelnököt és a parlamentet szembeállító 2007-es válság után vált, amikor a kérdéssel kapcsolatos főbb elnöki célkitűzések is körvonalazódtak. Ezek a jelenlegi enyhe elnöki behatású parlamentáris köztársaság helyett egy fél-elnöki egykamarás rendszer irányában módosítanák az alkotmányos berendezkedést, ahol az elnök rendelkezne a parlament feloszlatásának jogával is.

Ezen célkitűzéseknek a romániai alkotmányos berendezkedést vizsgáló elnöki bizottság adott súlyt, amelynek a 2009. március 14-én bemutatott jelentése képezi az alaptörvény megváltoztatására irányuló impulzusok harmadik hivatkozási alapját. Ugyanakkor az elnöki célkitűzések listája is teljessé vált, melyek a következők:

1. az ország szemprezidenciális rendszerre való áttérése;
2. a törvényhozási hatalom felosztására jogosító elnöki hatáskör bevezetése;
3. egykamarás parlamentre való áttérés;
4. a képviselők mentelmi jogának az újragondolása;
5. a sürgősségi kormányrendeletek elfogadásának szigorú korlátozása;

* *Forrás:* G. Andreescu: Înstrăinarea de valorile civice prin abuzul drepturilor constituționale de marjă. In G. Andreescu - M. Bakk - L. Bojin - V. Constantin: Comentarii la Constituția României. Ed. Polirom, Iași, 2010, 31-85.

6. az ország adminisztratív berendezkedésének a jelenlegi megerend-szer helyett 9–12 adminisztratív egységre való módosítása;
7. az alkotmánybíróság jelenlegi struktúrájának megváltoztatása;
8. a népszavazáson való kötelező részvétel bevezetése;
9. a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsát érintő alkotmányos előírások újragondolása;
10. az összes állampolgári jog világos megfogalmazása.

Időközben a PDL–PSD–PC koalíció megalakulásával megteremtődtek az új alkotmány elfogadásának gyakorlati lehetőségei is, hiszen a koalíciós pártok egy megalakuló Alkotmányos Nemzetgyűlésben rendelkeztek volna a szavazatok több mint kétharmadával, azonban nem tudtak megegyezni egy mindenki által támogatott változatban.

Az alkotmányos reform ötlete már az elnök erre vonatkozó első kijelentései után uralta a politikai közbeszédet. A kérdés fontos szerepet játszott a PDL létrejöttében is, fontos ideológiai identifikációs elemként szolgálva a Demokrata Párttal fuzionáló liberális csoport számára. A vitába a politikai szereplők mellett meghívást kaptak különböző függetlennek számító szervezetek és közszereplők is. A legfontosabb országos napilapok szerkesztői is megszólaltak a kérdésben, a televíziók pedig megdöbbenően sok vitaműsorban foglalkoztak az alkotmányos reform kérdéskörével. Több politikai szervezetekhez vagy személyekhez közel álló alapítvány – a Horia Rusu Alapítvány vagy az Emil Constantinescu volt államelnök által alapított Román Akadémiai Fórum – szervezett politikai személyiségeket és szakértőket felsorakoztató fél-szakmai beszélgetéseket.

Néhány civil szervezet meghatározó részvételt vállalt a vitában. A Társadalmi Párbeszédért Csoport, tagjai és rendezvényei által, több olyan megszólalásnak biztosított keretet, amely a Traian Băsescu által bemutatott alkotmányos reformokat népszerűsítette. A fentiekől mind a részvételének komolyságával, mind pedig annak mélységével elkülönül a Pro Demokrácia Egyesület. A szervezet egy 2008 januárja és 2009 januárja között zajló projekt keretén belül „egy olyan kompetens vitafórumot” hozott létre, melynek eredménye az *Alkotmányos reform Romániában. Az alkotmányok fejlődésének elméleti és történelmi nézőpontjai* című, egy, a törvényhozásban résztvevő személyek számára támpontot nyújtó jelentés volt. A jelentés leltárba vette az alkotmányos folyamat fejlődését és a román alkotmányozási eljárás történetét, a 2003-as alkotmánymódosítási vitát, illetve az Európai Unió más tagállamainak – Franciaország, Nagy-Britannia, Finnország, Görögország, Olaszország – hasonló alkotmányos reformjait. Ezenkívül a jelentésbe bekerült az alkotmányreform legfőbb témáinak elemzése is („Témák, viták

és javaslatok”).¹ Továbbá a 2008-as év folyamán 12 országosan megrendezett nyilvános vita biztosította a lakosság visszajelzéseinek begyűjtését.

1.1. Az alkotmány libertariánus megközelítése

Első benyomásra azt hihetjük, hogy az alkotmányos reform egy kiterjedt társadalmi vita tárgyát és eredményét képezte. Azonban, ha komolyabban vizsgáljuk a kérdést, azt a feltételezésünket, hogy egy, a társadalmat foglalkoztató égető kérdéstről van szó, módosítanunk kell. A téma napirendjének meghatározása szorosán a reformot elindító politikusok kezében volt. A kidolgozott anyagok nagy többsége, de a megfogalmazott vélemények is a hatalmi viszonyok módosítására, ezen belül az elnöki hatáskör és a parlamenti hatáskör kapcsolatára fókuszáltak. Sem a Pro Demokrácia Egyesület mélyreható kezdeményezése, sem az azt megelőző próbálkozások nem léptek ki a politikai berendezkedés problematikájából, a reprezentatív demokrácia, a helyi szintű demokrácia és a részvételi demokrácia reformjára koncentráltak. Az alkotmánymódosításról szóló vita célja azonban nemcsak a különböző politikai intézmények közötti kapcsolat átalakítása, hanem az „állam és a társadalom, valamint a különböző társadalmi csoportok közötti kapcsolatok” újraértelmezése kellene, hogy legyen.

Az államon belüli hatalmi viszonyok meghatározzák a társadalom belső létét, kihatnak a reprezentatív intézmények struktúrájára. Más szóval – és ezt úgy tűnik, hogy a vitázók elfelejtették – a civil vita alapját maguk az értékek kellene, hogy adják. Az a tény, hogy Traian Băsescu tízes listáján „az összes állampolgári jog világos megfogalmazása” csak a végén jelenik meg, azt bizonyítja – deklaratív megfogalmazása, homályos és félszeg jellege által –, hogy a téma csak marginálisan jelenik meg a vezető politikusok gondolkodásmódjában.

Az alkotmányos probléma egyetlen szisztematikus megközelítését az Intézményes Fejlesztési és Elemzési Központ (CADI) adja, amely az értékek és a társadalmi érdekek felől közelítette meg a kérdést. Az alkotmányos reform kampánya kapcsán kidolgozott kezdeményezést egy nyílt vita keretén belül ismertették, illetve a szervezet honlapján és a 22 folyóirat 2009 januári mellékletében publikálták.² A Központ álláspontjának előnye, hogy libertariánus szemléletmódból közelít a kérdéshez, amely kitűnik a hagyományos román ideológiai gondolkodásmódból, könnyen elkülöníthető érrendszerrel és következtetéseket eredményezve.

1 <http://www.apd.ro/publicatie.php?id=58>.

2 „O constituție pentru libertate II – CADI”, 22 *PLUS*, XVI. (267.) 2009. január 20.

A Ionel Sterpan által vezetett csoport kezdettől fogva fenntartásokkal kezelte egy állami intézmények által elindított alkotmányos reform lehetőségét. Az állam és társadalom közötti óriási aránytalanságot figyelembe véve az előbbi képviselői által kidolgozott alaptörvény-tervezet – a szerzők szerint – csak gyanakvással fogadható. Az 1991-es Alkotmány azt a szellemet tükrözte, amelyben szerzői szocializálódtak, egy olyan világot vizionált, amelyben a valóság és az igazság a párt akarata alá rendelődik. Következésképp: megfogalmazásában a 90-es évek elején hatalomra került politikusok céljait szolgálta, illetve ezek társadalomról alkotott elképzelését tükrözte. Ezzel ellentétben, a fiatal libertáriánusok egy olyan modell megfogalmazását tűzték ki célul, amely az intellektuális őszinteség, a politikai pártatlanság és az alkotmányos doktrína liberális szellemiségéből kiindulva egy minimalista állam eszméjére támaszkodik.

Vlad Tarko meglátása szerint, ahhoz képest, hogy mire lehetett akkor számítani, Románia alkotmánya elég jó ahhoz, hogy ne kelljen nulláról kezdeni az átírást. Tanulmányában a 44. cikk (3) bekezdésének előírásait elemzi, amely a kisajátítást hivatott szabályozni, és azt állítja, hogy állam és magánszemély közötti konfliktus esetén az igazságszolgáltatás beavatkozása az állam javára történik. Hasonló elemzést alkalmazott a helyi költségvetést érintő alkotmányos garanciák esetében is, kimutatva, hogy a helyi adók és járulékok esetében a jelenlegi törvény alkalmazása akadályozná a helyi autonómia létrehozását.

Gabriela Dumitrescu a 115. cikk alapján történő törvényhozási delegálási mechanizmust vizsgálja, olyan eszköznek látva ezt, amely megengedi a mindenkori kormányoknak a hatalommal való visszaélés lehetőségét. Az a tény, hogy a bírók a peres eljárásokban kötelesek a parlament által elfogadott törvények mellett a kormányrendeletek rendelkezéseit is betartani, a bírói hatalom kormánypolitika általi direkt befolyásolását eredményezi, amely az állampolgárokkal szembeni legnagyobb hatalmi visszaélést jelentheti.

Tudor Goldeanu a Magisztratúra Legfelsőbb Tanácsára vonatkozó alkotmányos előírásokat sérelmezi. Az alkotmány által bevezetett szűrő megkönnyítette olyan egyének bejutását a Tanácsba, akik '89 előtt fontos pozíciókat töltöttek be az igazságszolgáltatásban. A szűrő eredménye egy olyan kontraszelektációs folyamat, amelyben főnökök a beosztottaikkal versengenek más beosztottak szavazataiért. A szerző a megoldást a véletlenszerű kiválasztás bevezetésében látná, amely a szelektációs mechanizmusból kiiktatja a jelenleg működő választásos rendszert.

Horia Terpe szerint az alkotmánynak logikusan lentről, az állampolgárok felől felfelé, az állam felé kellene építkezni. Az adminisztratív normák

elavult szerepét a helyi demokrácia megerősítésével helyettesítené, a helyi népszavazások gyakori alkalmazásával, illetve bővített, a helyi közösség tagjainak állandó és szabad bevonásán alapuló helyi tanácsok létesítésével, ami a szubszidiaritás elvének tényleges alkalmazásához vezetne. Emellett a megyék régiókkal való helyettesítését is ajánlja.

Andrei Trandafir a hatalom demonopolizálásának lehetőségét az állampolgári kezdeményezésben látja. Romániában a lakosság rendelkezésére álló alternatív hatalom-befolyásoló eszközök használhatatlanok. Szükség van egy olyan alkotmánycikkre, amely világosan megfogalmazza és megkönnyíti az állampolgári beavatkozások költségeit, illetve olyan civil kezdeményezésekre, amelyek az alternatív törvényhozási eljárásokat támogatják. Az Internet bevonása ebből a szempontból hasznos lehet, hiszen segítségével mindenki saját számítógépéről jelentheti be egy-egy állampolgári kezdeményezéshez való csatlakozási szándékát.

A titkosszolgálatok helyének meghatározása egy új alkotmányban Sorin Cucera szerint az illető szolgálatok költségvetésének, illetve eljárásaik törvényességének ellenőrzésével valósítható meg. Emellett kedvező változást jelentene a titkosszolgálatok Belügyminisztérium alá való rendelése is. Továbbá, a brit modell figyelembevételével, egy olyan bíróság létrehozása is hasznos lenne, amely kizárólag a közönséges állampolgárok, vállalatok és állami intézmények ellen elkövetett titkosszolgálati visszaéléseket vizsgálná.

Ionuț Sterpan az állam és az egyház szétválasztása mellett foglal állást, de ez alatt nem az egyház államtól való eltávolítását, hanem az állam egyháztól való távortartását érti. Véleménye szerint az állam szisztematikus beavatkozása átformálta és legyengítette az egyház spirituális és társadalmi erejét. A legföndorlatosabb kiszolgáltatottságnak a költségvetési támogatást látja. Az alkotmány 29. cikkelyének 5. szakasza, amely az egyházak állami támogatását biztosítja, minden probléma intézményes alapja, amely egyformán zavarja a militáns világiakat és a hívőket. Sőt mi több, egy liberális intézményes berendezkedésben az alkotmány 29. cikkelyének 3. szakasza lerövidíthető a következő mondatra: „Az egyházak, saját alapszabályzataik alapján, szabadon szerveződhetnek.” A 48. cikkely 2. szakasza azonban tagadja az egyházak autonómiáját egy nagyon fontos aktivitásában, hiszen az egyházi esküvő csak a polgári esküvő után jöhet létre. Más szóval, Ionuț Sterpan szerint, az állam a társadalom két alapvető intézményét, az egyházat és a családot egyetlen rendelkezéssel tartja ellenőrzése alatt.

Costel Stăvărache – felsorolva a szólásszabadságot korlátozó alkotmányos megszorításokat – aláhúzza, hogy ezek a demokrácia biztosításának

fontos rendelkezései. Arra a libertariánus álláspontra helyezkedik, hogy a szólásszabadságnak alapjoggá kell válnia, amelyet vagy kizárólag a 30. cikkely 2. szakasza („Tilos bármilyen cenzúra alkalmazása”), vagy egy, az Egyesült Államok Alkotmányának második kiegészítéséhez („A Parlament nem fogadhat el olyan törvényt, amely a szólásszabadság korlátozását eredményezheti”) hasonló kijelentés szabályozna.

A mostani maximalista, perfekcionista és nacionalista alkotmányt helyettesítő liberális és minimalista alkotmány – Constantin Vica szerint – nem tartalmazhat olyan cikkeket, mint például, „Az ország iránti hűség szent” (54. cikk); „az ország és a nemzet becsmérése” (30. cikk, 7. bekezdés); „a szellemi identitás” megtartása (33. cikk); „a jó erkölcsök” tiszteletben tartása. Éppen ezért az ilyen típusú szabályozások kivételét javasolja.

Ugyanazon logikát követve Sorin Minca bírálja a nemzeti érdekre való sorozatos hivatkozások alkotmányos megjelenését, amely korlátozhatja az egyén egyes jogait és szabadságait. A nemzeti érdek nevében az állam felhasználhatja az ország területén levő bármelyik lakás pincéjét, bármilyen természeti kincset kiaknázhathat, beavatkozhat a gazdaság menetébe vagy az ország pénzügyeibe is. Szintén a közérdek nevében a „nemzetbiztonság” felülírhat olyan alapjogokat, mint például a lakhely sérthetlensége (31. cikk) vagy az információhoz való jog (27. cikk).

Az Alkotmány ilyen típusú megfogalmazása egy hibás gazdaság- és társadalom-filozófiáról árulkodna, amely nem érti a szabadság mechanizmusait. A közérdek vagy a nemzeti érdek nem feltétlenül az, amelyet a hivatalos hatóságok támogatnak. Amennyiben az Alkotmány kimondja, hogy bizonyos helyzetekben a hatóságok állapítják meg azt, hogy mi a „nemzeti érdek”, „alkotmányos meghívást kapnak”, hogy a saját érdekeiknek megfelelően döntsenek.

Bogdan Glăvan cikkében egy liberális monetáris berendezkedés megoldását keresi, hiszen a monetáris politika szerepe annyira fontos, hogy nem hagyható, hogy politikai hatóságok döntsenek felette. Egy egészséges pénznemet – idézi Misest – ugyanabba a kategóriába kell beilleszteni, mint az alkotmányos megállapodásokat. A gazdaság liberalizálásának legfontosabb lépése a pénznem privatizálása, amely azokat az erőfeszítéseket is segíthetné, amelyek célja az állam társadalmi beavatkozásának minimálisra csökkentése. A pénzgyártás szabad rendszerében a közösség szabadon megválaszthatja, hogy milyen pénznemet használ.

Mivel az adók és illetékek teremtik meg az állam gazdasági és társadalmi beavatkozásának alapvető feltételét, Vlad Tarko amellettt érvel, hogy meg kell változtatni az adózási rendszert, és újra kell értelmezni az államköltség-

vetés fogalmát is. Az adózási rendszert egy évente egyszer kitöltendő nyomtatvány bevezetésével le kell egyszerűsíteni, csökkenteni kell az adózó állampolgár és az adók állami felhasználása közötti távolságot, el kell törölni azokat az adókat és illetékeket, amelyekről a közgazdaságtudomány bebizonyította, hogy nem érik el céljukat (a legszembetűnőbb a vám díjak esete), emellett el kell törölni mindazokat a rejtett adókat, amelyek segítségével az állam becsapja saját állampolgárait stb.

A román alkotmányos vitának nincs független programszerű szociáldemokrata megközelítése, továbbá nem készült egyetlen liberális-konzervatív vizsgálat sem. A fiatal libertáriánusok által felvázolt gondolatok sem egy operacionalizált, a szó valódi értelmében vett alkotmányos kutatás eredményei, hanem inkább egy olyan civil közösség érdeklődésének és „logikájának” a kifejezései, amely megpróbálja az alkotmányos reform legfontosabb kihívásait bizonyos szemszögből következetesen végiggondolni.

1.2. Egy nyitott társadalom alapértékei

A CADI project, annak ellenére, hogy tisztán ideológiai perspektívából dolgozta ki alkotmányos reformmodelljét, megközelítésében nem az értékekre helyezte a hangsúlyt, ezekhez mindössze közvetett módon viszonyult. Az alkotmány azonban mindenekelőtt a társadalmat működtető legáltalánosabb elvek megfogalmazását jelenti. Más szóval: az alkotmányos vita első és legfontosabb témája egy liberális demokráciában, hogy az alapdokumentum milyen mértékben segíti elő a nyitott társadalom értékeinek integrálását, és milyen mértékben biztosítja ezeket. A procedurális erővel rendelkező kritikai gondolkodás és személyi autonómia, valamint a gyakorlati szereppel bíró humanizmus, intézményes kereteikkel együtt, nélkülözhetetlen támpontjai egy nyitott társadalom alkotmányos projektjének.

Azonban, ahogy ezt nemrég egy szerző megállapította, az általunk megélt időszak nem ezt a képet kelti bennünk.³ A demokrácia ethosza nem egyeztethető össze egy olyan nemzetmentő fővezér keresésével, aki a társadalmat megreformáló történelmi misszióval rendelkezik, és direkt, misztikus kapcsolatban áll a demokratikus kultúrával nem rendelkező tömegekkel. Távol áll a liberális demokrácia hagyományától a demokrácia tradicionális képviselőinek – a parlamentnek, a politikai pártoknak vagy a sajtónak – a hiteltelensége, de a titkosszolgálatoknak, a Belügyminisztériumnak és a Főügyészségnek a társadalomba való továbbra is túlzott beavatkozása. El-

3 Corneliu-Liviu Popescu: „Germenii modelului politic interbelic de tip fascist în regimul politic român contemporan – prezidențial, direct și populist”. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2009/4.

tért küldetésétől az Alkotmánybíróság is, amely az alkotmányos rendszer, a jogállam, a demokrácia értékeinek és az emberi jogok védelmének központi intézménye kellene, hogy legyen. „Ezzel szemben olyan intézmények kerültek a bizalom tetőfokára, mint a hadsereg és az [Ortodox] Egyház, amelyek sem szervezési, sem működés szempontból nem demokratikusak, és amelyek tökéletesen alkalmazkodtak Románia totalitarista rendszereihez.”⁴

Természetesen, az alkotmányos projektek mindezeket figyelembe véve kerülnek kidolgozásra. Paradox módon, Románia jelenlegi Alkotmánya deklaratív szinten a kívánt, akár haladónak mondható értékekhez igazodik a felvázolt szociális, kulturális és politikai képhez képest. Eközben az állam egy olyan „demokratikus és szociális jogállam, amelyben (...) az emberi méltóság, az állampolgárok jogai és szabadsága, az emberek jellemének szabad kibontakozása, az igazság és a politikai pluralizmus a legmagasabb értékeket képviselik...” (Románia Alkotmánya, 1 cikk (3) bekezdés). Emellett Románia az Európai Unió tagja, és a Lisszaboni Szerződés által újra felvállalta „a szabadság, a demokrácia és a jogállamiság univerzális értékeit, amelyek az ember kizárólagos és sérthetetlen jogai”. És akkor? Miért lenne szükség a 90-es évek elején kidolgozott társadalmi szerződés felülvizsgálására, amely segített helyünk elfoglalásában a demokratikus országok családjában? Azért, mert a jelenlegi alkotmányos rendszerünk nem tud megoldást adni a társadalomban megjelenő újdonsült kihívásokkal szemben. Az alapjog nem tartalmazza azokat a fékező mechanizmusokat, amelyek felvehetnék a harcot egy olyan valósággal szemben, amely, ha nem is pont az ellenkező póluson, távol áll a nyitott társadalom szellemiségétől.

2. Az alkotmányreform (kedvezőtlen) előfeltételei egyes független szakértők szerint

Az elnök kezdeményezéseit illetőleg nehéz a független alkotmányozók körében egy egységes álláspontot találni. Autoritásukra és relevanciájukra való tekintettel ezen alkotmányreformot érintő véleményezések közül kettővel fogunk foglalkozni.

Corneliu-Liviu Popescu a *Noua Revistă a Drepturilor Omului* című folyóirat 2009/2-es lapszámában megjelenő tanulmányában a Romániai alkotmányos berendezkedést vizsgáló elnöki bizottság jelentésében⁵ olyan alkot-

4 Uo.

5 Raportul Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului Politic și Constituțional din România – Pentru consolidarea statului de drept.

mánymódosítási javaslatokat fedez fel, amelyek ellentétesek az emberi jogok európai és alapvető alkotmányos alapelveivel.⁶ A szerző által „archaikusnak, lejártnak, nem tudományosnak és nem demokratikus megoldásoknak” tartott javaslatok elfogadása visszafejlődést jelentene ezen értékek védelmének szempontjából, továbbá ezek alkotmányellenesek és ellentétesek Románia nemzetközi, az Európai Unió tagságából, illetve az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatának aláírásából következő felelősségvállalásaival.

Egy másik szerző még sarkalatosabban fogalmaz, amikor a felülvizsgálás szükségessége mellett érvel. Dan Claudiu Dănișor szerint nem a rendszert szabályozó törvényt, hanem magát az előfeltevést kell felülvizsgálni, amelynek alapján egy szociális rendszer működési hibái esetén a rendszert szabályozó törvényen akarnak változtatni.⁷ Ezen az előfeltevésen alapuló törvényt módosítás Romániában egyfajta normatív sportot teremtett. Mindenki „a törvények megváltoztatását követeli nap, mint nap, és azok, akik ezt megtehetik, káprázatos gyorsasággal és összefüggéstelenül cselekszenek”.⁸ Claudiu Dănișor professzor következtetése a következő: „Meggyőződésem, és kezdettől fogva állítom, hogy az alkotmányos rendszer problémái nem normatív szinten találhatók, hanem a politikai és társadalmi impulzusok szintjén, amelyek ezt a rendszert táplálják.”⁹

Mindkét érvrendszer az állampolgári értékek felől közelítve építi fel az alkotmányos elemzés standardjait. A craiovai professzor két tézise nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a normatív rendszert éltető politikai és szociális impulzus hiányosságain túl magával az alapvető törvénnyel is baj lehet. Az alaptörvény feladata, hogy figyelembe vegye azt a szociális keretet is, amelyben elfogadták, és amelynek szól. Egy dolog, ha egy olyan kontextusban hagyunk értelmezési keretet az alkotmányos cikkelyek megfogalmazásában, amely rendelkezik a szabályok tiszteletben tartásának gyakorlatával, azzal indokolva a döntést, hogy fontos, hogy az alaptörvény gyorsan alkalmazhatóvá váljék változó társadalmi körülmények esetében is, és más az, ha olyan keretek között hagyunk helyet a többértelműségnek, ahol minden pontatlansággal visszaélhetnek. Egy dolog egy, a törvények és szabályozások véghezvitelét megengedő lakonikus alkotmány megfogalmazásának

6 Corneliu-Liviu Popescu: Regresul semnificativ în materia drepturilor omului prin propunerile de revizuire constituțională ale Comisiei prezidențiale. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2009/2, 3.

7 Dan Claudiu Dănișor: Despre cauzele și soluțiile impasului sistemului constituțional românesc. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2009/2, 9.

8 Uo.

9 Uo. 10.

támogatása egy olyan társadalomban, amely tiszteletben tartja az alaptörvényt, és más, ha mindezt ellentétes szociális-politikai feltételek között teszik meg.

Az alkotmány szövegének a társadalmi viszonyokhoz való igazításának szükségessége azt bizonyítja, hogy az alkotmányozási folyamatban nemcsak az alkotmány szövegének kutatására, hanem alkotmányos kutatásokra is szükség van.¹⁰ A forradalom óta eltelt 18 év alatt született alkotmányos szabályozások „sorsa” előrevetítheti azokat a szövegjavításokat vagy változtatásokat, amelyek megfelelnének egy nyitott társadalom értékeinek is.

3. Az Alkotmány által bevezetett szabadságellenes előírások

A politikai rendszer struktúrája a társadalom formális alapjai meghatározásának egyik központi témája. Ez a felismerés nem zárja ki azt, hogy az alkotmányos vitában a társadalmi értékek, alapjogok és az alapvető szabadságok felőli megközelítés fontosságát és elsőbbséget élvezzen.

A jogok hiányosságai olyan esetekben merülnek fel, amikor

- a) az alkotmányba olyan előírások kerülnek be, amelyek ellentétesek a meghatározott jogokkal és szabadságokkal, ezt pedig erre támaszkodó jogalkotás követi;
- b) az állami diszkrecionalitással való visszaélés olyan előírások esetében, amelyek az alkotmány szövegébe az alapvető jogokat és szabadságokat erősítő sajátos szabályozásokat vezetnek be;
- c) a törvényhozás ellentmond az alkotmányos előírásoknak;
- d) hiányzik az alkotmányos elveket biztosító törvényhozás.

A tanulmány az előbbi két hiányosságot veszi górcső alá, amelyek az alkotmány szövegének eredményeként jelennek meg, különös hangsúlyt fektetve az „diszkrecionális alkotmányos jogok” kategóriájára.

3.1. Vallási eskü

A vallási eskü két rendelkezés által került be Románia Alkotmányába.¹¹ Az ehhez kapcsolódó törvényhozás nem tett mást, mint hogy követte az

10 Lásd többek között, Abdo I. Baaklini – Helen Desfosses: *Designs for Democratic Stability: Studies in Viable Constitutionalism*. M. E. Sharpe, Armonk, NY, 1997.

11 A 82. cikk (2) bekezdése: „A jelöltnek, akinek a mandátumát igazolták, a Képviselőház és a Szenátus előtt, együttes ülésen, le kell tennie a következő esküt: »Esküszöm, hogy minden erőmet és hozzáértésemet a román nép szellemi és anyagi haladásának áldozom, betartom az Alkotmányt és az ország törvényeit, megvédem a demokráciát, az állampolgárok alapvető jogait és szabadságait, Románia szuverenitását, független-

alkotmányos előírásokat, modellként tüntetve fel őket. Corneliu-Liviu Popescu tipológiába szervezte a törvényhozásban megjelenő, a magas rangú tisztviselők, a köztisztviselők, szakmai csoportokba tartozó személyek, valamint a bírósági tanúk esetében alkalmazott eskü-fajtákat:

- (i) kötelező eskütételek, amelyek tartalmazzák az „Isten engem úgy segítjen!” megfogalmazást;¹²
- (ii) kötelező eskütételek, amelyek felekezetenként változó megfogalmazást tartalmaznak;¹³
- (iii) kötelező eskütételek, amelyek a fenti megfogalmazási módok valamelyikét, vagy egyiket sem tartalmazzák;¹⁴
- (iv) kötelezően leteendő eskük, felekezeti hovatartozástól függő vagy semmilyen megfogalmazással párosítva;
- (v) a bíróság előtt tanúk által használt vallásos vagy nem vallásos eskütételek vagy nyilatkozatok.¹⁵

Az egyének vallásos eskü letételére való kötelezése, az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 9. cikke által is védett gondolati, lelkiismereti és vallási szabadságok, valamint az alkotmányos jogok általános értékeinek megsértését jelenti. Erre vonatkozóan Corneliu-Liviu Popescu fogalmazott meg mélyreható bizonyítást, amelynek itt csak a végkövetkeztetését idézem: „Az állam és az egyház szétválasztását célzó elvek állandó betartása, a vallásszabadság és a vallási egyenlőség a demokratikus jogállam alapjogai, amelyek megjelennek mind a Románia által is elfogadott nemzetközi jogi dokumentumokban, mind pedig az Alkotmányban. Más szóval, az állam laicitásának feltétel nélküli elfogadása az összes olyan jogi szöveg módosítását – az Alkotmánytól kezdve a különböző törvényekig – maga után vonja,

ségét, egységét és területi integritását, Isten engem úgy segítjen!» 103. cikk (1) bekezdés: „A miniszterelnöknek, a minisztereknek és a többi kormánytagnak Románia Elnöke előtt egyénileg le kell tenniük a 82. szakaszban foglalt esküt.”

12 Az Alkotmánybíróság szervezéséről és működéséről szóló 1992/47-es törvény, a Számvevőszék szervezéséről és működéséről szóló 1992/94-es törvény, a Legfelsőbb Bíróságról szóló 1993/56-os törvény, az Országgyűlés megalapításáról, szervezéséről és működéséről szóló 1993/73-as törvény, a Román Rádió és Televízió szervezéséről és működéséről szóló 1994/41-es törvény; a konkurenciára vonatkozó 1996/21-es törvény; a Román Csendőrség szervezéséről és működéséről szóló 1998/116-os törvény, az állampolgárok saját titkosszolgálati dossziéjához való hozzáférés és a Román titkosszolgálat mint politikai rendőrség leleplezéséről szóló 1999/187-es törvény.

13 A bíróság megszervezéséről szóló 1992/92-es törvény.

14 A Nép Ügyvédje intézményének megszervezésére és működésére vonatkozó 1997/35-ös törvény, az állami tisztviselők státusára vonatkozó 1999/188-as törvény.

15 Lásd a Büntetőtörvénykönyv erre vonatkozó paragrafusait.

amely tartalmazza a vallási eskütétel kötelező jellegére való hivatkozást, függetlenül attól, hogy az állampolgárság megadásáról, valamilyen állami hivatal elfoglalásáról, a katonai szolgálat teljesítéséről vagy pereken való tanúvallomásról van szó.”¹⁶

A tanúk bírósági eskütétele külön esetet képez. A tanúk a bíróság elé személyi jogaik, vallás- és lelkiismereti szabadságának birtokában állnak. A hagyományoknak megfelelően maga a tény, hogy az állampolgár esküt tehet egy olyan dologra, amelyet fontosnak tart, amelyet Isten vagy Allah segítségével talál meg, önmagában nem jelent problémát. Mivel a tanúnak megvan a választási lehetősége, hogy felekezeti hovatartozásának megfelelően vallásos esküt vagy laikus esküt tegyen le, nem tagadják meg sem lelkiismereti, sem vallásszabadságát. Ennek ellenére, azáltal, hogy a tanúnak kötelezően választania kell a felsorolt opciók közül, egy másik probléma kerül előtérbe: a választási kényszerből kifolyólag, feltételezhetően saját akaratán kívül, fel kell fednie vallási identitását. *Más szóval, nem a vallási és lelkiismereti szabadságjog sérül, hanem a magánélethez való jog.*

Ugyanakkor, amennyiben az esküre vonatkozó eljárásokat nem kezelik megfelelően, a tanú egyéb visszaélések áldozata is lehet. A tanúval közölni kell választási lehetőségeit, illetve bármilyen nyomásgyakorlási kísérlet, ami a vallásos vagy laikus eskü választására vonatkozik, a belső szabadságjogok megsértését jelenti. A tanúként beidézett személyek nagy része nem ismeri behatóan a jogait, ezért sebezhetővé válik. Tapasztalatunk azt mutatja, hogy egyes bírúk nem tulajdonítanak megfelelő fontosságot ennek a kérdésnek.

3.2. A szólásszabadság alkotmányos korlátozásai

Románia Alkotmányának 30. cikke (7) bekezdése előírja, hogy „[a] törvény tiltja az ország és a nemzet gyalázását, az agressziós háborúra, a nemzeti, a faji, osztály- és vallási gyűlöletre való buzdítást, a diszkriminációra, a területi szeparatizmusra vagy a nyilvános erőszakra való uszítást, valamint a jó erkölccsel ellenkező obszcén megnyilvánulásokat”.

Azonban az ország és a nemzet gyalázása, az osztálygyűlölet, a területi szeparatizmus nem jelennek meg a szólásszabadságot korlátozó kritériumként sem a EJEE-ben, sem pedig egyéb nemzetközi okmányokban.¹⁷ 1995-

16 Corneliu-Liviu Popescu: Formula religioasă a jurământului și laicitatea Republicii. *Revista Română de Drepturile Omului*, 2001/19. 19.

17 Az Emberi Jogok Európai Egyezménye a 10. cikk (2) bekezdésében kimondja, hogy „[e] kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy de-

ben „a haza és a nemzet gyalázása” tétel jogsértésként megjelent a Büntető-törvénykönyvben is,¹⁸ amely sorozatos bírálatok tárgya volt egészen 2005-ig, amikor a civil szervezetek hosszadalmas kampányának eredményeként, kiiktatták. Bár, ismereteink szerint, soha nem alkalmazták ezt az intézkedést, mégis egyes nacionalista-soviniszta civil - Vatra Românească - vagy politikai szervezetek - PUNR és PRM - állandóan napirenden tartották a rendelkezés előírásait, bizonyos fokig befolyásolva a rendfenntartó és a jogi szervek működését is. Emellett fenyegető magatartást tanúsítottak az intézmények is. Ez főleg a Román Titkosszolgálat egyes napvilágra került dokumentumaiban érhető tetten, amely például egy, a nemzetbiztonsági törvény (1993. október - 1994. szeptember) által meghatározott szerepkörének teljesítéséről adott 1995-ös jelentésében, a következő olvasható: „Egyes roma környezetből származó elemek (...) az országban létező realitások megtagadásával Románia külföldi képét veszélyeztető cselekményekre szítottak.”¹⁹

Igaz, hogy ezek a megnyilvánulások egy, a jelenlegi intézményes és politikai helyzettől különböző időszakra voltak jellemzők, ezek felélesztése bármikor megtörténhet. Négy évvel az RMDSZ kormányzati szerepvállalása és ötévi többségi koalíciós részvétel után, 2001-ben egy, „az állam felügyeletének Hargita és Kovászna megyében való elvesztéséről” szóló, a Titkosszolgálatot Felügyelő Bizottság által elfogadott jelentés újra felborzolta a román közvélemény kedélyeit. A 2003-as alkotmánymódosítás pedig nem

mokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából”. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a szólásszabadság korlátozását szabályozza a 19. cikk (3) bekezdésében és a 20. cikkben. A 19 cikk (3) bekezdése szerint: „Az e cikk 2. bekezdésében meghatározott jogok gyakorlása különleges kötelezettségekkel és felelősséggel jár. Ennélfogva az bizonyos korlátozásoknak vethető alá, ezek azonban csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít és amelyek: a) mások jogainak vagy jó hírnevének tiszteletben tartása, illetőleg, b) az állambiztonság vagy a közrend, a közegészség vagy a közerkölcs védelme érdekében szükségesek.”. A 20. cikk: „1) Minden háborús propagandát törvényben kell megtiltani. 2) Törvényben kell megtiltani a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését, amely megkülönböztetésre, ellenségeskedésre vagy erőszakra izgat.

18 A 236 cikk (1) bekezdése: „Románia bármilyen típusú nyilvános becsmérlése egytől öt évig tartó szabadságvesztéssel jár”.

19 Gabriel Andreescu - Renate Weber: Naționalism și stabilitatea statului de drept. *Studii Internaționale*, 1995/1, 59.

változtatott a fent említett 30. cikk tartalmán, az előírást „örkődés” céljából megtartották, amely „örkődni” is fog mindaddig, amíg meg nem szüntetik.

Ami az „osztálygyűlöletet” fogalmát illeti, nem létezik semmiféle joggyakorlat ezzel kapcsolatban, és tudásunk szerint közvita sem létezik a fogalomnak az Alkotmányból való törléséről. Ennek ellenére a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek állandó növekedése miatt, az oligarchikus érdekek társadalomra gyakorolt nyomásából kifolyólag, megtörténhet, hogy az előírás aktivizálódik a társadalmi realitások valamilyen radikális megkérdőjelezése esetén.

Azon szólásszabadságot korlátozó feltételek közül, amelyek túlmutatnak az EJEE és a nemzetközi szervezetek szabályozásain, a legtöbbet alkalmazott alkotmányos kritérium a „területi szeparatizmus” volt. A polgári és politikai jogokra vonatkozó nemzetközi egyezmény korlátozza a szólásszabadságot a nemzetbiztonság védelmének garantálása érdekében. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye továbbmegy ezen, és korlátozza a szólásszabadságot a területi integritás védelmének körülhatárolása érdekében. Azonban felmerül a kérdés, hogy a „területi szeparatizmusra való buzdítás” kimeríti-e az EJEE által elképzelt esetet, amely az állam azon legitim jogára vonatkozik, amely területi integritásának megvédésére irányul. Vajon a „területi szeparatizmusra” vonatkozó alkotmányos utalás legitim beavatkozásnak számít, vagy sem?

Véleményünk szerint nem, és ez más érvek mellett a „szeparatizmus” fogalmának értelmezhetőségével magyarázható. A jelen alkotmányos megoldás perverz következményei közé tartoznak a hatóságok azon lépései, amelyek megpróbálták a területi autonómiáról szóló vitákat erre való hivatkozás által kiiktatni a közbeszédből.

A kontextusok sokaságából, amelyben a téma megjelent, újra megemlíthető a Titkosszolgálatot Felügyelő Bizottság 2001 novemberében nyilvánosságra hozott jelentése, amely arról számolt be, hogy Hargita és Kovászna megyék „kiszabadultak az államhatalom befolyása alól”. Állításainak alátámasztása érdekében a magyarok (személyes, közösségi és közigazgatási) autonómia-követeléseit, a magyarság „államalkotó nemzetként” való elismerési kéréseit, illetve az Alkotmány, „a román állam nemzeti egységéről” szóló, 1. cikkének módosítási indítványát hozza fel.²⁰ A Titkosszolgálatot Felügyelő Bizottság az autonómia-törekvéseket területi szeparatizmusra való buzdításként értelmezte, és kérte az alkotmány 30. cikke (7) bekezdé-

20 Lásd az APADOR-CH jelentését, amely az Egyesület és a Pro Európa Liga kivizsgálása alapján készült 2001 decemberében (<http://www.apador.org/old/ranual.htm>).

sében foglalt előírások alkalmazását, az ilyen típusú nyilvános kijelentések kiiktatása érdekében.

2003. október 9-én a rendőrség a Maros megyei Erdőszentgyörgyön letartóztatta és őrizetbe vette Fodor Imrét, Marosvásárhely alpolgármesterét, mert a tulajdonát képező gépkocsiban a Székely Nemzeti Tanács Kezdeményező Bizottságának plakátjait szállította. A letartóztatást követően a rendőrség és a Maros megyei táblabíróság ügyészsége is kihallgatta. Ugyanaznap a rendőrség bekísérte Andrassy Árpád Maros megyei tanácsost és Márton Lajost, a Magyar Polgári Egyesület aktivistáját igazoltatás céljából, mert hasonló plakátokat ragasztottak. Másnap őrizetbe vették Tőkés Andrást is, mert gépkocsijában 700 hasonló plakátot találtak. A plakátok Székelyföld térképét tartalmazták.²¹ A zaklatásokat mind a rendőrség, mind pedig az ügyészség „a területi szeparatizmusra való buzdítás” alkotmányos tiltásával magyarázta.

Az esetek bemutatásával itt megállunk, azonban ezeket a rendelkezésünkre álló példák gazdag választékából merítettük. A szólásszabadságnak az ország és a nemzet gyalázásán, illetve a területi szeparatizmusra való buzdításon alapuló alkotmányos korlátozása éveken keresztül bizonyították káros jellegüket.

4. Az állami diszkrecionalitás az állampolgári értékek perspektívájából: diszkrecionális alkotmányos jogok

A fenti példák alapján az mutattuk be, hogy az alkotmány miként ütközik az emberi jogokkal és szabadságokkal, mind belső okoknak tulajdoníthatóan, ezeknek az előírásoknak az alaptörvényben való megsértése által, mind „külső” okokból fakadóan, egy, az alkotmánynak ellentmondó törvényhozás által, illetve azért, mert az alaptörvényből hiányoznak a megfelelő védekező mechanizmusok. A tipológia (a), (b) és (c) típusainak részletes bemutatása nem tartozik az elemzésünk körébe. A polgári értékek megsértésének a negyedik forrására fogunk összpontosítani, amelyet az „állami diszkrecionalitással való visszaélésnek” nevezünk. Ezen belül a legjelentősebb alkotmányos elvek tagadásának legfontosabb forrásaként a nemzeti értékek területének homályos jellegű, alkotmányellenes normatív láncolatok általi körülhatárolását azonosítottuk.

Az állampolgári értékek napjainkban a jogi instrumentumokban kodifikált alapvető jogok és szabadságokként jelennek meg, melyeknek tartalmát

21 A kérdésben az Országos Diszkriminációellenes Tanács is megszólalási lehetőséget kapott, azonban kijelentette, hogy a probléma nem tartozik a hatáskörébe.

a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága, a genfi Emberi Jogi Bizottság és a luxemburgi Európai Bíróság döntései felügyelnek és bővítnek folyamatosan. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye például egy olyan jogi instrumentum, amely nemzetek feletti alkotmánynak is tekinthető, hiszen feladata, hogy a civil és politikai értékekkel kapcsolatos saját elképzelését és elvárásait továbbítsa a nemzeti törvényhozó szerveknek.²² Emellett, nemzetek felettinek számítanak az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései által meghatározott jogok és szabadságok is, amelyekre az elkövetkezőkben részletesebben visszatérünk.

Amikor az alkotmányos értékekről beszélünk, szükséges az alapvető jogokkal és szabadságokkal kapcsolatos nemzetközi előírásokhoz való igazodás, azonban ez önmagában nem elégséges. Egyes érdekellentétek feloldását nem a kormányközi szervek szabályozzák, hanem magukra az államokra bízják, akik kompetensebbek a probléma átlátásában. A felhasznált elv nem más, mint az Emberi Jogok Európai Egyezményére alkalmazott, a szubszidiaritás elve alapján kidolgozott doktrína az állami diszkrecionalitásról: az államok a belső jogformálás esetén, a közös értékek által előírt komplex egyensúly biztosítása érdekében, bizonyos szabadságnak örvendnek eszközeik megválasztásában.²³

Az emberi jogokat előtérbe helyező diskurzusok sok esetben alábecsülik az állami diszkrecionalitás fontosságát, inkább a jelenlegi nemzetközi jogi rendszer korlátozó tényezőjének tekintve azt. Az ilyen látásmód azonban mind gyakorlati-működési, mind pedig elvi vonatkozásaiban hiányos.

Az állami diszkrecionalitás célja a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága és a nemzeti közhatalmak közötti párbeszéd biztosítása és elősegítése, ami egyben a kötelezettségek bizonyos szempontbeli elosztását is jelenti.²⁴ Ebben a formában az állami diszkrecionalitás segítséget nyújt az államoknak az Emberi Jogok Európai Egyezményének elfogadásában, biztosítva az Egyezmény legitimitását azokban az esetekben is, amikor a Bíróság nem viselkedhet kormányfölötti szervként: az EJEB bírák hatalma csak korlátozott lehet. Az egyéni jogok fórumává vált Emberi Jogok Európai Bíróságát tehát meg kell vizsgálnunk az államráció szempontjából is.²⁵

22 Elias Kastanas: *Unité et diversité: notions autonomes et marge d'appréciation des Etats dans la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*. Bruylant, Bruxelles, 1996, 252.

23 Lásd az állami diszkrecionalitás problematikájának áttekintését Elias Kastanas: i. m.

24 Uo. 239.

25 Uo. 241.

Másrészt, elvi szempontból, az állami diszkrecionalitás úgy is értelmezhető, hogy mivel az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az Európa Tanács intézményrendszere által védett közös értékek között szerepel a sokszínűség és a pluralizmus, ebbe az európai szintű jogi pluralizmus védelme és elfogadása is beletartozik.²⁶ Tehát az állami diszkrecionalitás nem az európai szervek önkorlátozási kísérlete, hanem az államok azon képességének elismerése, amely a közérdek komplex egyensúlyának felismerésére vonatkozik.

Az államok szabad mozgástere nem azt jelenti, hogy az alapjogokkal kapcsolatos kérdésekben tiszteletben kell tartani az államok akaratát, hiszen a Bíróság elutasította annak lehetőségét, hogy a nemzetközi szervezetek távol tartsák magukat olyan politikai témáktól, amelyek a nemzeti szuverenitás kérdésköréhez tartoznak. Egyes kérdéskörökben, mint például a politikai szólásszabadság vagy a sebezhető csoportok védelme, egyetemesen elfogadott normák kidolgozásáig jutottak,²⁷ míg más folyamatban levő kérdésekben a konszenzusra jutás egy „kritikus pont” eléréstől függ.

Ilyen „kritikus pontra” való jutásra legjobb példa a *Lautsi vs. Olaszország* eset, amely a szuverenitás és az állampolgári jogok közötti egyensúly kérdésében betöltött fontos szerepére való tekintettel hosszabb bemutatást érdemel. 2009. november 3-án az Emberi Jogok Európai Bírósága elítélte Olaszországot, mert az állami iskolákban kötelező módon kitetette a keresztet, és ezzel megszegte az Emberi Jogok Európai Egyezményének az oktatáshoz való jogra (I. kiegészítő jegyzőkönyv, 2. cikk), illetve a gondolkodás, lelkiismeret és vallás szabadságának jogára (9. cikk) vonatkozó előírásait. A Bíróság azzal érvelt, hogy a kereszt csak egy bizonyos felekezet jelképe, a tantermekben való kötelező kitévésével korlátozzák a szülőket abban a jogukban, hogy saját meggyőződésük szerint neveljék gyermekeiket, valamint a beiskolázott gyermekek azon jogát, hogy higgyenek vagy sem. A keresztet tanteremben való elhelyezése tehát túllép az állam közszolgálatokban mutatott semlegességén, mégpedig egy olyan érzékeny területen, mint az oktatás.

A döntést követő tiltakozás-hullám várható volt. A Vatikán sajnálatát és megdöbbenését fejezte ki a kérdéssel kapcsolatban, és a Bíróság „kemény beavatkozásáról” beszélt. A Görög Katolikus Egyház a sajtóközlemény kiadásán is továbblépve a lehetőségeket latolgató zsinatot hívott össze a helyzet megtárgyalására. A nemzeti és vallási kisebbségek jogaiért harcoló

26 Uo. 21.

27 Uo. 260.

Helsinki Monitor szervezet Görögországban, a *Lautsi vs. Olaszország* esetre hivatkozva, a Jézus Krisztust ábrázoló ikonok bírósági tárgyalótermekből való eltávolítását kérte.²⁸

A keresztek tantermekből való eltávolítására vonatkozó Bírósági döntés szép lassan az összes vallásos szimbólumnak a közintézményekből való eltávolításához fog vezetni. A *Lautsi vs. Olaszország* esetben megfogalmazott érvek a közintézményekben megjelenő ikonok problematikájára is alkalmazhatók, nehéz tehát elképzelni, hogy a strasbourgi bíróság más döntést fog hozni a fenti döntést kiaknázni vágyó beadványok sokaságára. Mivel jelenleg az erős Egyházzal rendelkező országok esetében a többségi vallás szimbólumainak kitétele megszokott gyakorlat,²⁹ a *Lautsi vs. Olaszország* döntés, az Egyesült Államok alkotmányának 1. kiegészítése és az 1905-ös francia törvényhez hasonlóan egy olyan laikus modell felé tereli az állam és egyház kapcsolatát, amely idővel megszünteti egyes Egyházak elismerésének és másokkal szembeni előnyben részesítésének Európa-szerte bevett gyakorlatát.

A tét tehát hatalmas, a *Lautsi vs. Olaszország* esete jól példázza, hogy mekkora felelősséget igényel az államok törvényhozási szokásai és az Európa Tanács és az Emberjogi Egyezmény elfogadása közötti egyensúly megtartása. Olaszország bejelentette, hogy fellebbez a *Lautsi vs. Olaszország* eset kapcsán született Bírósági döntés ellen arra hivatkozva, hogy a döntés komoly közérdeki és értelmezési problémát vet fel. A fellebbezést csak a Bíróság Nagy Kamarája érvényesítheti, amely eddigi létezésének legfontosabb döntését fogja meghozni. A jelen tanulmány lezárásakor még nem lehetett tudni, milyen fázisban van az olasz kérelem elbírálása, azonban, amennyiben a Nagy Kamara megerősíti előző határozatát, megvédi azokat az értékeket, amelyekért 50 éves fennállása alatt harcolt. Ellenkező esetben azt a tézist erősíti, mely szerint az európai bírák hatalmát az Egyezmény tagállamainak akarata határozza meg.

28 Romániában a témát már „kimerítették” az Emil Moise buzăui tanár petíciójának eredményeként létrejött nyilvános és intézményes harcban. Moise tanár úr az Országos Diszkriminációellenes Tanácshoz fordulva pozíciójának elismerését és az ikonok eltávolítását kérte az állami iskolákból. A Tanács elismerte igazát, azonban a Legfőbb Semmitő- és Ítélszék semmisnek nyilvánította a döntést. Az ügyet végül a Emberi Jogok Európai Bírósága elé vitte, ahol panaszt nyújtott be Románia ellen. A *Lautsi vs. Olaszország* precedens teremtő esetet követően a döntés csakis az olaszországihoz hasonló lehet.

29 Jó példa erre a Román Ortodox Egyház szerepe az ikonok középületekben való feltévesének ügyében.

A keresztek kérdése maximálisan kiélezte az állami racionalitás és a Bíróság hatalmának szabályozását szolgáló pluralizmus, illetve az emberi alapjogok védelmezőjeként számon tartott Emberi Jogok Európai Egyezményének betartása iránti alapvető kötelezettség közötti feszültséget. Abban az esetben is, ha a Nagy Kamara megváltoztatja a Bíróság eredeti döntését, a *Lautsi vs. Olaszország* eset bebizonyította, hogy az állami diszkrecionalitás eszméje maga után vonja a nemzeti határok elismerését abban az értelemben, hogy nem azt mutatja meg, mit tehetnek az államok, hanem azt, hogy *mit nem tehetnek meg*.³⁰ A bírósági befolyás tehát mélyreható, anélkül azonban, hogy teljes lenne.

Az állami diszkrecionalitás legitim voltának megállapítása jóval könnyebb olyan alkotmányos vagy törvénykezési esetekben, amikor ezek az Egyezményben is szereplő alapjogokra vonatkoznak. A vallásos eskü kérdéskörét vagy a szólásszabadság korlátozásának az Egyezménytől eltérő eseteit az előző fejezetben tárgyaltuk, azonban a román alkotmány több olyan sajátos jogot is bevezet, amely túllép az alapvető jogokon és szabadságokon. Ilyen például az Emberi Jogok Európai Egyezményének szólásszabadságot szabályozó 10. cikkén is túlmutató 30. cikk (4) bekezdése, amely megtiltja a kiadványok betiltását.

Általános megfogalmazásukban a fent említett sajátos jogok egyértelműen az állami diszkrecionalitás keretei közé tartoznak, hiszen a jogok és szabadságok nemzeti sajátosságait hangsúlyozzák, egyben hozzáadva az Egyezmény által előírtakhoz is. Az alkotmányban megjelenő ilyen típusú sajátos rendelkezések közül meg kell említenünk a következőket: az idegen lakosság áthelyezésének és betelepítésének tiltására vonatkozó 3. cikk (4) bekezdése; a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésén túlmutató, annak kibontakozásáról szóló 6. cikk (1) bekezdése; a határon túli románok nemzeti identitásának megtartásáról, fejlesztéséről szóló 7. cikk (1) bekezdése; a különleges közigazgatási hatáskörök fakultatív és ingyenes jellegének biztosításáról szóló 21. cikk (4) bekezdése; a lelkiismeret szabadságáról és annak tolerancia és kölcsönös megbecsülés alapján történő kinyilvánításáról szóló 29. cikk (2) bekezdése; a 29. cikk többi bekezdése, amelyek a felekezetek jogairól szólnak; a már említett kiadványok betiltását visszautasító 30. cikk (4) bekezdése és ugyanazon cikk (5) bekezdése, amely törvény alapján kötelezi a tömegkommunikációs eszközöket támogató forrásaik nyilvánosságra hozásáról; az állami és magántulajdonban levő sajtótermékek helyes támogatását előíró 31. cikk (3) bekezdése; a nemzeti kisebbsé-

30 Uo. 241

gekhez tartozó személyek anyanyelven tanuláshoz való jogát biztosító 32. cikk (3) bekezdése, ugyanazon cikknek a hátrányos helyzetű családokból és árvaházakból származó diákok szociális ösztöndíjbeli támogatásáról szóló (4) bekezdése, az egyetemi autonómiát garantáló (6) bekezdése, valamint a vallási iskolai oktatást szabályozó (7) bekezdése; a választásokat szabályozó 37. cikk; a politikai pluralizmus, a jogállam és szabadság elvei, Románia területi integritása és szabadsága ellen harcoló pártok alkotmányellenesnek való nyilvánítását kimondó 40. cikk (2) bekezdése, illetve ugyanazon cikk (3) bekezdése, amely megtiltja bizonyos foglalkozási kategóriák politikai pártokban való részvételét; az egyházi és polgári esküvő sorrendjét szabályozó 48. cikk (2) bekezdése; a választásokon a parlamenti képviselőkhöz szükséges szavazatszámot el nem érő nemzeti kisebbségi szervezetek képviselői mandátumát szabályozó 62. cikk (2) bekezdése.

A fent említett jogok alkalmazására hivatott törvények, jelenlegi monista rendszerünkben, elvi szinten nem ütközhetnek értelmezés vagy kiterjesztés útján az alapvető jogokkal és szabadságokkal. Továbbá, az állami diszkrecionalitás előírásai, bár első látásra az alkotmányos értékeket erősítik, megdönthetik egy olyan rendszer egyensúlyát, amelyben a jogok és szabadságok egymástól függenek. Például abban az esetben, amikor a magánélet védelmét erősítjük, a szólásszabadsághoz való jogot kurtítjuk, vagy amikor az egyének biztonságának növelése érdekében hozunk intézkedéseket, a társuláshoz és a gyülekezéshez való jog alkalmazását nehezítjük meg, és így tovább.

Ezek a szabályozások, amelyek a jogok közötti egyensúlyt befolyásolják, az alapjogok gyakorlására is kihatással vannak. Sajátos természetüknél fogva a társadalom civilizációs profilját és ezen belül annak lényegét szabályozzák. Az állami diszkrecionalitás eredményeként létrejövő alkotmányos jogokat, egy jobb terminus hiányában, „diszkrecionális alkotmányos jogoknak” fogjuk nevezni. Feltevésünk szerint a román alkotmány polgári értékekhez való igazítása ezen diszkrecionális alkotmányos jogok alkalmazásától függ, pontosabban attól a formától, ahogy *ezek* a törvényhozást befolyásolják, és a közpolitikai hatalmat meghatározzák.

A sajátos jogok egyik problémás vetülete az, hogy megfogalmazásaik nem tartalmazzák a megfelelő korlátozási mechanizmusokat. Egyes ismert példák kivételével (a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód tilalma stb.) az alapvető szabadságok és jogok akár az Emberi Jogok Európai Egyezményének megfogalmazásában, akár az alkotmányok kevésbé közvetlen megfogalmazásában tartalmazza ezek alkalmazásának törvényes korlátait. Az első bekezdés a jogot, a második (a többi) annak a határait írja

le. Az ilyen típusú megfogalmazásokban nem a korlátozás, hanem az egyének és a nyilvánosság egyes személyek bizonyos típusú megnyilvánulásaitól való védelme a cél. Ez ebben a formában azonban nem ismétlődik meg a diszkrecionális alkotmányos jogoknál. Egyetlen paragrafus sem beszél az egyetemi autonómia hatáiról. A felekezeti oktatás esetében például az alkotmány kimondja, hogy „[az] állam biztosítja a vallási oktatás szabadságát, minden egyes vallásfelekezet sajátos követelményei szerint”. Igaz, hogy ehhez hozzáteszi, hogy „[az] állami iskolákban a vallási oktatást a törvény útján szervezik meg és garantálják” (32. cikk (7) bekezdése), azonban ez nem jelent egy világos körülhatárolást, hiszen egy törvény nem kaphat korlátozási hatalmat egy alkotmányos joggal szemben. Más szóval: az egyedüli támpontot, amely rendet teremthet a „korlátozás nélküli sajátos jogok” esetében, az alapvető jogok és szabadságok gyakorlásának azon alsó határai nyújtják, amelyeket más alkotmányos kikötések szabályoznak. Ez a támpont azonban nem elégséges.

Fontos aláhúzni, hogy a diszkrecionális alkotmányos jogok bevezetése első ránézésre pozitív hatással jár (ez megmagyarázza az őket övező „lelkesedést” is), ami azzal magyarázható, hogy céljuk az Emberi Jogok Európai Egyezménye által előírt *biztosítékok továbbfejlesztése*. Egyes sajátos jogok esetében ez be is válik, azonban mások esetében a garanciák „eltulzása” konfliktusba kerül más jogokkal és szabadságokkal. Egyes olyan joggyakorlatok, amelyek „eredeti nemzeti elgondolást” tükröznek a társadalmi egyensúlyt, de akár az alkotmány átfogó szellemét is megváltoztathatják. Mindent összevetve: alkotmánymódosítási reform esetén a diszkrecionális alkotmányos jogok újratárgyalása fontossági szempontból az Emberi Jogok Európai Egyezményének előírásait közvetlenül megsértő intézkedések után a második helyen, ami pedig az értelmezési kérdések sorrendjét érinti, az első helyen áll.

5. Diszkrecionális alkotmányos jogok: problémás esetek

A jelenlegi alkotmány tartalmaz néhány olyan diszkrecionális jogot, amelyek nem járnak negatív következményekkel a nyitott társadalom értékeire. A román állam területére idegen népességek betelepítését és kolonizálását tiltó 3. cikk (4) bekezdése inkább olyan kérdéseket érint, amelyek a népek önrendelkezésére vonatkoznak, helyi szinten pedig az identitáshoz való jogot erősíti. A nemzeti kisebbségek identitásáról szóló 6. cikk (1) bekezdése az identitás megőrzése mellett annak fejlesztését is kodifikálja. Ez bár elvi problémákat felvet, csak akkor jelenthetne reális veszélyt, ha vala-

milyen fordított diszkriminációs törvényt vagy politikát legitimálna.³¹ Azonban a mai napig egy olyan esettel sem találkoztunk, amelyben az identitás fejlesztésére való jog túlzott kiterjesztéséről beszélhetünk.³² Még a határon túl élő románokkal való kapcsolattartásról szóló 7. cikk (1) bekezdése előírásainak sincs negatív hatása, habár az ehhez kapcsolható korrupciós ügyleteknek számos példája ismert.

A kiadványok betiltásáról szóló 30. cikk (4) bekezdés, az EJEE 10. cikkét erősíteni hivatott szupergarancia, több kisebbségvédelmi szervezet olvasatában a diszkriminációellenes politikák és, általánosabban, az emberi méltóság tiszteletben tartását célzó intézkedések túlzott korlátozását jelenti. Ezt a kritikát azonban tévesnek tekintjük, hiszen részletesen elemezve az idevágó eseteket kimutathatjuk, hogy melyek egy olyan alkotmányos biztosíték előnyei, amikor a demokrácia egy fontos eszközének ellenőrzését kiemelik a politikai hatalom kezéből. Hogy az ilyen típusú beavatkozás milyen mértékű lehet, jó példa a szólásszabadságra gyakorolt nyomásra a 2001/31-es sürgősségi kormányrendelet elfogadásának folyamata. A kormányrendelet, többek között, a holokauszt tagadás megelőzéséről és büntetéséről is rendelkezik, de tartalmaz előírásokat a rendelet alkalmazási körülményeire is. A kormányrendelet elfogadásának folyamatában elkerülték az ennek tartalmáról és árnyalatairól szóló vitát. Továbbá, annak ellenére, hogy a kérdésnek világos politikai vetületei voltak, elfogadásában azzal érveltek, hogy a rendelet a NATO-integrációhoz szükséges követelmények része.³³ A törvény alkalmazása annak elfogadási körülményeinél is átpolitizáltabb volt, hiszen jogtalanul alkalmazták nemkívánatos személyek levadászásának céljából, mint például pár MISA követő esetében,³⁴ vagy teljes mértékben figyelmen kívül hagyták annak tartalmát és szellemét, mint például a Romániai Zsidó Közösségek Szövetsége és a Holokauszt Romániai Zsidó Áldozatainak Szövetsége által holokauszt tagadás címen benyújtott

31 Az amerikai joggyakorlatban megjelenő *reverse discrimination* értelmében.

32 Ennek ellenére léteznek ilyen típusú próbálkozások, mint például a már említett „Hargita és Kovászna megyék állam általi elvesztéséről” szóló 2001-es titkosszolgálati jelentés.

33 A sürgősségi kormányrendeletért lobbizók azt terjesztették, hogy a dokumentum fontos feltétele Románia NATO-integrációjának. Ez a híresztelés azonban legenda maradt abból a tekintetből is, hogy az Egyesült Államok, mint az integráció szempontjából legfontosabb és döntő fél, a szólásszabadság korlátozása tekintetében pont ellentétes nézeteket vall.

34 MISA – A mindenhatóba való lelki integrálásért mozgalom szekta rövidítése. Lásd: Gabriel Andreescu: Rechizitoriul DIICOT în cazul MISA: prezumția de nevinovăție. Noua Revistă de Drepturile Omului 2007/2, 15–36.

panasza kivizsgálásának megtagadásakor.³⁵ Az elveknek oly kevés mértékben elkötelezett mentalitással rendelkező intézményi kontextusban egy olyan biztosíték, mint az Alkotmány 30. cikkének (4) bekezdése, amely kizárja annak a lehetőségét, hogy a nemkívánatos kiadványok kiiktatásával egyesek gyorsan érijék el politikai céljaikat, csakis pozitív lehet.

Egy alkotmányos előírás gyengeségét példázza a 30. cikk (5) bekezdése, amely a tömegkommunikációs eszközök számára törvényi úton előírja a finanszírozási forrásaik feltárását. A nemzeti kisebbségek anyanyelvtanuláshoz és anyanyelvi oktatáshoz való jogára vonatkozó 32. cikk (3) bekezdése, és a hátrányos helyzetű családokból vagy árvaházból származó gyermekek szociális ösztöndíjára vonatkozó 32. cikk (4) bekezdése a közpolitikák jelentős részének alapját képezik, és napjainkban már nem generálnak elvi ellenvetéseket.

Egyéb alkotmányos elbírálási-jogok azonban teljesen más utat követtek. Ezeket külön fogjuk elemezni.

5.1. A tisztességes tájékoztatáshoz való jog mint a szólásszabadság ellenőrzési eszköze

A közszolgálati és a magán tömegtájékoztatási eszközök tisztességes tájékoztatási kötelességéről szóló 31. cikk (4) bekezdése, felszólító hangvétele ellenére azon diszkrecionális alkotmányos jogok kategóriájába tartozik, amelyek az Emberi Jogok Európai Egyezményének a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló 10. cikkét a *tájékoztatáshoz* való joggal egészítik ki. Az alaptörvény ezen rendelkezése legitímálta többek között az Országos Audiovizuális Tanács aktivitásához köthető normák jelentős részét. Mivel tudomásunk szerint nem készült átfogó elemzés a Tanács határozatairól és kiadott álláspontjairól, elemzésünkben csak pár példát említünk, amelyek segíthetnek a fent említett alkotmányos rendelet problémáinak felvázolásában.

Tulajdonképpen csak a sajátos törvényhozással és az Országos Audiovizuális Tanácsnak a 2004-es választások alatt tanúsított hozzáállásával fogunk foglalkozni. A választási kampány lényege: a választáson indulóknak megadni a lehetőséget, hogy meggyőzzék választóikat arról a képességükről, hogy ők tudnak majd leginkább megfelelni elvárásaiknak. Továbbá, minden jelöltnek lehetősége van meggyőzni a szavazókat, hogy ne a politi-

35 Erről lásd Victor Ponta, Parlamenti kapcsolatokért felelős miniszter 2009. július 29-én adott válaszát Raymond Luca szenátornak a Ion Coja antiszemita és holokauszttagadó kampányára vonatkozó, 2009. június 9-én, a Szenátus ülésén feltett kérdésére.

kai vetélytársaira szavazzanak. A jelöltek ilyenkor számot adnak mindarról, amit előzőleg tettek, legyen az jó vagy rossz. A választási kampány a kritikák és dicséretök kitüntetett időszaka; szüksége van a szólásszabadság megengedett korlátokon belüli maximális kihasználására.

A választási kampány szabályozására vonatkozó 2004/67-es törvény az alkotmány 30. cikkének (6) és (7) bekezdései alapján korlátozta a szólásszabadságot, amely magától értetődően tartalmazta a sovíniszta és rasszista megnyilvánulásokra, a gyalázkodás és rágalmazásra vonatkozó tiltásokat is. Emellett a fent említett 31. cikk (4) bekezdésére hivatkozva nemcsak az üzenet természetét (sovíniszta, gyalázkodó stb.), hanem tartalmát is megpróbálta szabályozni. A jelöltek tehát nem használhattak olyan „színeket, grafikus elemeket vagy hanganyagokat, amelyek Románia vagy más ország nemzeti szimbólumaira asszociálnak”. Azonban egyes politikai alakulatok számára a nemzeti szimbólumokra való hivatkozás politikai identitásuk része.

Egy másik követelmény a tájékoztató műsorokra vonatkozott, amely ki mondta, hogy „azokban a műsorokban, amelyekben közérdekű eseményeket vagy tényeket közölnek, a hatóságok álláspontja mellett meg kell szólítani egy ellentétes véleményt is”. A rendelkezés abszurditását nem kell túl sokat ecsetelni, hiszen a hírek sok tényszerű információt tartalmaznak, melyeknek értelmezése fölöttébb körülményes lehet. Vajon egy közúti baleset esetén, amikor valaki piroson hajt be egy útkereszteződésbe, az elítélő vélemény mellett a szerkesztő a törvény előírásainak megfelelően köteles egy, a balesetet dicsérő véleményt is megszólítani?!

A törvény szabályozza a televíziós választási vitaműsorokat is, eszerint a jelöltek (a) nem veszélyeztethetik az alkotmányos és a közrendet, sem a személyek biztonságát, (b) nem tehetnek olyan kijelentéseket, amelyek az emberi méltóságot vagy a közérkölcset sértik és (c) szolgáltatassanak bizonyítékokat a más jelöltek ellen felhozott esetleges jogi vagy erkölcsi vádak esetén.

Egyes résztvevők és szerkesztők a törvény fenti előírásai nyomán kérétek azon kijelentések kiiktatását, amelyek a kormány alkalmatlanságára, korrump és romboló voltára vagy demokrácia-ellenességére vonatkoztak. Az ellenzék esetleges választási győzelme esetén a Kormány tagjai például nem hivatkozhattak volna a gazdaság romlására, az ország marginalizálódására vagy az Európai Unió csatlakozás kudarcára. Amikor a Năstase-kabinet korrupciós, vagy a volt Közlekedési Miniszter flottával kapcsolatos ügyei kerültek szóba, a műsorvezetők közbeléptek arra hivatkozva, hogy a résztvevők nem beszélhetnek arról, amiről „nincsenek bizonyítéka-

ik”.³⁶ Bár a jelöltek sok esetben nem követték a moderátorok utasításait, a 2004/67-es törvény komolyan befolyásolta a tervezett kampányüzeneteket.

48 órával a szavazás napja előtt nemcsak a politikai propaganda terjesztését, hanem a *választási kampányról szóló kommentárokat* is megtiltották, ami azt eredményezte, hogy a választási anyagok hamisításáról vagy a különböző választási csalásokról szóló hírek sem juthattak el a nyilvánossághoz, melynek tagjaitól többek között azt kérték, hogy állampolgári jogaival élve járuljon urna elé. Továbbá a Központi Választási iroda megtiltotta a jelölteknek, hogy „a többi jelölttel szembeni rágalmazást tartalmazó anyagokat” közöljenek honlapjaikon.

Az Országos Audiovizuális Tanács a 2004/67-es törvényre hivatkozva több tévétársaságot megbüntetett, eltúlzott értelmezésekkel toldva meg a törvény amúgy is korlátozó rendelkezéseit. A kampány alatt több olyan politikustól megtagadták a műsorokban való részvételt, akik valamely politikai párt tagjai, ám nem voltak érintve a választásokon, és tisztán szakmai alapon hívták meg őket. A stúdióba való meghívást megelőzően minden potenciális résztvevőnek nyilatkoznia kellett a párttagságát illetően, ami pedig magánügy.

A törvény megszorító rendelkezéseinek hatására az összes elnökjelöltet felsorakoztató utolsó vitaműsor keretén belül a vita minimálisra zsugorodott.³⁷ A Román Televízió 1-es csatornájának programja szerint a jelöltek egy kérdőívet kellett kitöltsenek, pontos kérdésekre válaszoltak, kampányfelvételt mutathattak be, és rövid nyilatkozatokat adtak. A műsorrend eredménye pont a kritikai párbeszédnek a vitaműsorból való kiszorítása volt. Más szóval: az alkotmány 30. cikkének (5) bekezdése a választási kampány kiüresítésére szolgált.³⁸ Mindez annak ellenére történt, hogy a tömegtájékoztatási eszközök tisztességes tájékoztatási kötelességéről szóló törvényhozás kiindulópontja a sokszínűség eltörlésének megakadályozása és a nyilvános viták lehetőségének biztosítása volt: „a sajtószabadság elérésének érdekében a média szabályozása legitim eszköznek számít”.³⁹

Következésképpen: az alkotmány 30. cikke (5) bekezdésének értelmezése és az Országos Audiovizuális Tanács ezt követő politikája pontosan a szándékával és a különböző politikai jogokkal, valamint a szólásszabadság-

36 Gabriel Andreescu: Libertatea de exprimare și legislația de combatere a discriminării în România. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2005/1, 5–31.

37 A vita 2004. november 26-án került megszervezésre.

38 A vita elkerülése a kormánypárt érdeke volt.

39 Judith Lichtenberg: Foundations and Limits of Freedom of the Press. *Philosophy of Public Affairs*, vol. 16, 1987 (4), 330.

gal volt ellentétes. Az alkotmányos kifejezés túl erősnek bizonyult, a visszavétel megelőzésének érdekében szükségessé válik újrafogalmazása.

5.2 A felekezeti autonómia és a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság közötti viszony

A gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságra vonatkozó alkotmányos biztosítékok az alaptörvény több paragrafusában megjelennek. A legelső ezek közül a nemzeti kisebbségek vallási identitásának megőrzéséről és fejlesztéséről szóló 6. cikk (1) bekezdése.

A lelkiismeret szabadsága mint alkotmányos alapjog az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. cikkének változata, bizonyos szempontból kibővítve azt. Az alkotmány 29. cikkének első bekezdése („A gondolatok, a vélemények, akárcsak a vallásos hitek szabadsága semmilyen formában sem korlátozható”) eltúlzott, hiszen korlátozás nélkül lehetetlen megteremteni az egyensúlyt a többi alapvető joggal és szabadsággal. A bekezdés folytatása („Senki sem kényszeríthető valamely vélemény elfogadására vagy a meggyőzésével ellenkező vallásos hithez való csatlakozásra.”) a vallásszabadsággal kapcsolatos törvényhozás irányvonalaira vonatkozik. A második bekezdés az államnak a lelkiismeret szabadságával kapcsolatos elvárásait fejezi ki (a lelkiismeret szabadságát „a tolerancia és kölcsönös tisztelet szellemében kell kinyilvánítani”), és mozgásteret biztosít az állam számára a vallási mozgalmakkal kapcsolatos törvényhozás megalkotására. A hatodik bekezdés a meggyőzéshez való jog egy másik irányelvét vezet be, mely szerint „a szülőknek vagy a gyámoknak jogukban áll a saját meggyőzésük szerint biztosítani a kiskorú gyermekek nevelését, akikért felelősek”.

A cikk az alapjogok lefektetése mellett tartalmaz három, a romániai vallási élet felekezetei általi megszervezését szabályozó bekezdést is, melyek a következők:

1) a felekezeti autonómia biztosítása („(3) A vallásfelekezetek szabadok és a saját alapszabályzataik szerint szerveződnek meg, a törvény feltételei között”);

2) az állam beavatkozási jogának megteremtése a vallásos béke megtartása érdekében („(4) A vallásfelekezetek közötti kapcsolatokban tilos a vallási gyűlöletkeltés bármely formáját, eszközét, aktusát vagy cselekményét igénybe venni”);

3) a felekezeti autonómia újra megerősítése és az egyházak állami támogatásának kimondása, bizonyos intézményes kategóriák lelki gondozásának biztosítása érdekében („(5) A vallásfelekezetek autonómok az állammal szemben és ennek a támogatását élvezik, ideértve a vallásos lelkigon-

dozás megkönnyítését a hadseregben, a kórházakban, a börtönökben, a menhelyeken és az árvaházakban”).

A 32 cikk (7) bekezdése a felekezeti oktatásról rendelkezik, kibővítve az egyházak oktatásra gyakorolt jogait („Az állam biztosítja a vallási oktatás szabadságát, minden egyes vallásfelekezet sajátos követelményei szerint. Az állami iskolákban a vallási oktatást a törvény útján szervezik meg, és garantálják.”). A bemutatott vallási jogok alkotmányos rendszere több problémát vet fel.

5.2.1. Az alkotmány szerint milyen kapcsolatban áll a lelkiismeret szabadsága és a vallásos élet megszervezése, és mit mutat a valóság?

A felekezetekkel kapcsolatos előírások alapján, Jean-Pierre Schouppe meghatározása szerint, azt feltételezhetjük, hogy Románia a vallásszabadsághoz egy intézményes, felekezeti vallásszabadságot is társít, amely alapján a felekezetekre vonatkozó jogok származtatott jogi státussal bírnak. Az intézményes jogot az alkotmány felekezeti autonómiára vonatkozó 29. cikk (5) bekezdése („A vallásfelekezetek autonómok az állammal szemben...”)⁴⁰ összegzi, amely gyakori hivatkozási alapja a vallásos szervezeteknek – főleg az Ortodox Egyháznak –, amikor az egyházak törvény alóli felmentését követelik.⁴¹ Az ilyen típusú kollektív jog egyházon belüli vagy kívüli támogatásának ötlete meghaladja mind a vallásszabadság egyéni, kollektív és intézményes aspektusai közötti különbségtételt, mind pedig az Emberi Jogok Európai Bíróságának eddigi eseteit,⁴² mert az európai törvényhozás *nem biztosítja* az ilyen típusú kollektív jogok *meghonosítását*.

Az Alkotmány *egyéb alapvető jogaival és szabadságaival egyenlőnek tekintendő* felekezeti autonómia, mint intézményes alkotmányos jog gondolata ellen, több ellenvetés is megfogalmazható.

40 Jean-Pierre Schouppe: L'éclosion de la liberté de religion dans la jurisprudence de la Cour européenne des Droits de l'Homme. *Bulletin d'information sur les droits de l'homme*, Strasbourg, 2004. március 18, 16–18.

41 Lásd erre vonatkozólag az Ortodox Egyház harcát a papoknak az 1999/137-es törvény előírásai alóli kivétele érdekében, a klerikális hatóságoknak a Tanacu gyilkossággal kapcsolatos közbenjárását, vagy a csúszópénz elfogadásának gyanújába keveredett Teodosie érsek azon elvárását, hogy kizárólag az egyházi hatóságoknak tartozzon elszámolással.

42 Gay Moon és Robin Allen szerint az Emberi Jogok Európai Egyezményének 9. cikk „abszolút jognak”, „minősített jognak” és „kollektív jognak” tekinthető (Moon, Gay – Allen, Robin: Substantive Rights and Equal Treatment in Respect of Religion and Belief: Towards a Better Understanding of the Rights, and Their Implications. *European Human Rights Law Review*, 2003. február).

A román törvényhozás értelmében a „felekezet” az a privilegizált vallásos közösség, amelyet a vallásszabadságról és a felekezetek általános rendelkezéseiről szóló 2006/489-es törvény által szabályozott hivatalos szerv elismer.⁴³ Más szóval: nem minden vallásos közösség élvezheti a felekezeti státust és az ehhez kapcsolódó jogokat, tehát a felekezeti autonómiához való jog nem következhet magából a felekezetnek a természetéből.

Ez a példa rávilágít a vallásszabadságra vonatkozó alkotmányos rendelkezések első hiányosságaira, hiszen a „felekezet” megnevezést az állam kisajátította, használatát csak bizonyos vallási csoportosulásoknak engedélyezve. A kifejezés azonban nem használható korlátozó jelleggel, hiszen egy általános fogalom, amelynek használata egyes esetekben a vallási méltósággal azonosítható. A problémát Romániában a Baha’i vallásos szervezet vetette fel, amely azt kifogásolta, hogy bár az elfogadott vallási enciklopédiák szerint egyike a legfontosabb világvallásoknak, Romániában mégis csak az „egyéb szervezetek” kategóriába sorolták be.

Ezen fejtegetések, de a vallásszabadság előírásainak megfelelően is minden vallási közösségnek jogában áll a „felekezet” elnevezés felvétele. Ugyanakkor, ha a román állam, hagyományaira való tekintettel szükségesnek tartja a bizonyos vallási csoportokkal való kivételezést, a diszkrecionalitás értelmében megteheti, azonban nem ebben a formában, hanem például a jogi személyiség státusának közhaszonnal való társítása alapján.

Az alaptörvény terminológiai megfogalmazásainak az alkotmányos előírásokra gyakorolt negatív hatásának más példáját az elismerés kérdése képezi. A vallásszabadságról és a felekezetek általános rendelkezéseiről szóló törvény 8. cikk (1) bekezdése kijelenti, hogy „az elismert felekezetek a közjót szolgáló jogi személyek”. A megfogalmazás több mint tautologikus, hiszen a román törvény értelmében a felekezeteket elismerik. Más szóval: nem lehetsz felekezet, ha nem ismernek el, és nem lehetsz nem elismert, ha már felekezet vagy. Azok az egyesületek, amelyeket a törvény nem ismer el felekezetnek, a vallási szervezetek vagy vallási csoport kategóriába sorolhatók. Tehát nem jogellenes a felekezetnek való el nem ismerés. Azonban a nyilvánosság előtt, egyes vallási vezetők jogtalan viselkedésének hatására, az egyes vallási csoportosulások „felekezetként való el nem ismerése” az illegálitás vádjával illetés vagy a kisebb vallási kisebbségek jogai megtagadásának eszköze lett.

43 Lásd a törvény 17. cikk (1) bekezdését: „A felekezeti jogcím elnyerése egy, a Kulturális és Vallásügyi Minisztérium ajánlása alapján megfogalmazott kormányhatározat alapján történik, és olyan vallásos szervezetekre vonatkozhat, amelyek tevékenységük és tagságuk alapján bizonyítják élettartamukat, stabilitásukat és közérdekűségüket.”

Egy másik probléma a felekezeti autonómia alkotmányos joggá való emelésével az, hogy szükségessé válik a többi alapjoghoz kapcsolódó viszonylagossá tétele, hiszen a 2006/489-es törvény is alapértelmezettnek ismeri el. A 8. cikk (1) bekezdése alapján „[a] felekezetek az alkotmányos előírásoknak és a jelen törvény szabályozásának megfelelően működnek”.

Hasonló feszültség észlelhető a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai és a nemzeti kisebbségek kollektív jogai alapján létrejövő esetleges közösségi szervezeti formák között. A kollektív jogok megadása a nemzeti kisebbségek védelmének fontos eszköze, azonban nem mindig és nem akárhogy. Az egyéni jogok kollektív jogokkal szembeni elsőbbsége a kisebbségekkel foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek régóta védett tétele.⁴⁴ A nemzeti kisebbségek kollektív jogait tehát úgy kell különböző biztosító klauzúrák segítségével felépíteni, hogy ezek ne sértsék sem a kisebbségi, sem a nem-kisebbségi személyek egyéni jogait. A román alkotmány, bár biztosít bizonyos kollektív jogokat a nemzeti kisebbségeknek, figyel az alapvető jogok és szabadságok elsőbbségére is. Jó példa ebből a szempontból a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselőinek hivatalból való biztosítása, amikor is nem nevezi meg azokat a csoportokat, akik erre jogosultak. Ugyanakkor, semmi kétség, hogy az alkotmányos előírások összességének alapján ugyanazon szituáció érvényes a vallási közösségekre is.

Következésképpen: az Alkotmány 1. cikkének (5) bekezdése⁴⁵ alapján a felekezeti autonómia kijelentése, ennek meghatározása és körülírása nélkül, komoly problémákat teremt a romániai vallásos életben. Ezenfelül veszélyes kétértelműséget honosít meg a vallásos szervezési formák és az alkotmányos alapjogok között.

5.2.2. Az ortodox klérus joggyakorlásának megvonása eljárásjogi alanyiságuk esetén

Mihail C. Barbu és Dana Barbu 2008-ban publikált egy tanulmányt az ortodox klérus igazságszolgáltatáshoz való jogának megsértéséről a Román Ortodox Egyház szervezési és működési szabályzatának az államhatóságok általi érvénybelépése után.⁴⁶ A Román Ortodox Egyház státútumát elfoga-

44 Lásd Gabriel Andreescu: *Națiuni și minorități*. Polirom, Iași, 2004, 3.1.4 fejezet.

45 Romániában az Alkotmánynak, annak felsőbbségének, és a törvényeknek a betartása kötelező.

46 Mihail C. Barbu - Dana Barbu: Posibilitatea clericilor ortodocși de a-și exercita drepturile în calitate de subiecți de drept procesual în virtutea unor acte normative noi. *Noua Revistă de Drepturile Omului*, 2008/2.

dó 2008/53-as kormányrendelet 2008. január 22-én lépett érvénybe,⁴⁷ az 50. cikk e) pontja kijelenti, hogy „a parókiák papjai, a szerzetesrend vezetője előtt letetett és írásban adott titoktartási eskü értelmében, csak a rend előzetes írásos beleegyezésével léphetnek bíróság elé, személyes ügyeiket is beleértve”.⁴⁸ Ezzel az előírással az Ortodox Egyház korlátozta papjainak az Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikke által előírt alapvető jogát.

Mivel a papok az igazságszolgáltatáshoz és a bíróság előtti személyes megjelenéshez való jog esetén előzetes engedélyezést kell, hogy kapjanak, ez a jogok szabad gyakorlásának korlátozásaként értelmezhető. A fent említett szerzők megvizsgálták, hogy összességükben milyen mértékben teljesülnek a korlátozásra vonatkozó alkotmányos feltételek, vagyis hogy törvény írja elő, a nemzetbiztonság, a rend, a közegészség, illetve a közérkölc, az állampolgári jogok és szabadságok védelme, a büntetőeljárás lefolytatása, természeti vagy egyéb különösen súlyos csapások és katasztrófák következményeinek megelőzése határozza meg. Emellett legyen szükséges egy demokratikus társadalomban, legyen arányos a rendeletet előíró helyzettel, alkalmazása ne legyen diszkriminatív, és ne érintse a jogokat és szabadságokat. A vizsgálódás következtetései szerint, „megállapítva a 2008/53-as kormányrendelet mellékletének 50. cikke (e) pontja alkotmányellenes és szokatlan voltát, jelenleg a Román Ortodox Egyház papjai személyes ügyeikben élvezhetik az igazságszolgáltatáshoz való jogukat, illetve személyesen megjelenhetnek a törvényszék előtt, mind konvencionális, mind alkotmányos, illetve törvényi keretek között, azonban ezen jogaiknak bírósági úton kell érvényt szerezzenek (kiemelés tőlem).

47 A Határozat Románia Hivatalos Közlönyében való megjelenésének időpontja.

48 A rendelet átmenti az Ortodox Egyház régi statútumának 48. cikke (b) pontját, amely a következő pontosítást tartalmazta: „Felszentelt szerzetesrendi papok nem jelenhetnek meg polgári törvényszék előtt a szerzetesrend vezetőjének beleegyezése nélkül.” Ez az alapszabályzati előírás nem része az Ortodox Egyház szervezési hagyományainak, hiszen nem található fel az 1949. február 23-án, a Nagy Nemzetgyűlés Prezidiuma által elfogadott rendeletben. A szövegbe később vezették be az állami intézmények engedélye nélkül, az Egyházi Nemzetgyűlés 2003. március 6-i, 1058-as határozata alapján (lásd *Legiurile Bisericii Ortodoxe Române* (extras), Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2003, 21). Hasonlóképpen meg kell említenünk a Bukaresti Érsekség 1999/156-os rendeletét, amely előírja, hogy „ az Érsekséghez tartozó papoknak civil vagy büntetőjogi per kezdeményezése tilos [...] a szerzetesrend vezetőjének beleegyezése nélkül. Mindazokat, akik megszegik a rendeletet, hivatalból az Egyházkerületi Konzisztórium elé állítják, és a végleges ítélet meghozataláig szolgálatuk alól felmentik.”

A román kormány és az Ortodox Egyház köteles a 2008/53-as kormányrendeletet és az Ortodox Egyház működési és szervezési statútumát a tanulmányban bemutatott egyszerre alkotmányos és keresztény európai értékek szellemében módosítani.”

A kimerítő elemzés alapján megfogalmazott következtetésben a két szerző mindazonáltal optimista a jelenlegi jogi helyzetet illetően. Abból indulnak ki, hogy az Ortodox Egyház papjai és szerzetesei azon bírói szerepkör kedvezményezettjei, mely a normatív szövegek átvizsgálásában nyilvánul meg, beleértve a Bíróság joggyakorlatát is, mely minden szerződő államban közvetlen alkalmazással bír.⁴⁹ A bíróságok, a jogi szövegek vizsgálata nyomán, a tárgyalásra tűzött peres ügy folyamán vagy egy közigazgatási eljárás során fogják megerősíteni az Emberi Jogok Európai Egyezményének és az Alkotmánynak a felsőbbrendűségét a 2006. december 28-i 489. sz. törvénnyel szemben.

Mihail C. C. Barbu és Dana Barbu azonban érvelésükben figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a tiltás maga elégséges ahhoz, hogy a szóban forgó egyének elbátortalanodjanak, és ne keressenek jogorvoslatot a veszélyeztetett joguk elismerésére. A helyzet azokra az esetekre hasonlít, amikor az állásra jelentkezők a korlátozó álláshirdetések által válnak diszkrimináltá. Példaként felhozható a *Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding vs. Firma Feryn NV* eset, amikor egy munkáltató azon nyilatkozatával kapcsolatosan, hogy nem fog bizonyos etnikai vagy faji származású jelentkezőket alkalmazni, az Európai Bíróság közvetlen diszkriminációt állapított meg a munkavállalás területén, amennyiben az ilyen típusú megjegyzések arra hivatottak, hogy egyeseket elbátortalanítsanak a jelentkezéstől, következőképpen megakadályozzák, hogy munkához jussanak.

Az Ortodox Egyház statútuma és a 2008/53-as kormányrendelet több mint egy nyilvános kijelentés, és egy papnak vagy szerzetesnek az Egyháztól való félelme nagyobb, mint egy etnikai vagy faji hovatartozása miatt sebezhető munkavállalóé. Az Ortodox Egyház statútuma korlátozza papjainak az igazságszolgáltatáshoz való jogát, mégpedig a román állam hathatós hozzájárulásával, amely egy kormányrendelet által az illetéktelen beavatkozást támogatja. E rendelet megszületésében pedig a jelenlegi alkotmánynak a felekezetekre vonatkozó előírásai voltak irányadók, beleértve a felekezetek autonómiájára vonatkozókat is, melynek határai nincsenek tisztázva.

49 Corneliu Bărsan: *Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Comentariu pe articole*. Vol. I. Drepturi și libertăți. Editura All Beck, București, 2005, 153. Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a kormányrendeletek nem tartoznak az Alkotmánybíróság hatásköre alá.

5.2.3. *Milyen mértékben biztosítják a vallásos megbékélést az alkotmányos előírások Romániában?*

Az Alkotmány 29. cikkének (4) bekezdése alapján „[a] vallásfelekezetek közötti kapcsolatokban tilos a vallási gyűlöletkeltés bármely formáját, eszközét, aktusát vagy cselekményét igénybe venni”. Az alkotmány szövege bizonyos mértékben megfelel a közbiztonság és közrend fenntartása által megkövetelt korlátozásnak, azonban a diszkrecionális alkotmányos jogok logikájának értelmében módosítja az Emberi Jogok Európai Egyezménye által előírtakat, hiszen megfogalmazása alapján nem tartja szükségesnek a vallásos uszítás tiltását az összes vallási közösség esetében. Ezt a vallásszabadságot és a felekezetek általános működését szabályozó 2006/489-es törvény szabályozza, amely 13. cikkének (2) bekezdésében a fentiekhez hozzáadja a mindennemű vallásos becsmérlés tiltását, valamint a vallásos jelképek nyilvános megsértését is.

Első lépésként megállapítjuk, hogy a fenti alkotmányos biztosíték egyáltalán nem befolyásolta a romániai felekezeti kapcsolatokat. 1990 után több esetben is bántalmazás érte a görög katolikusokat: 1991 januárjában Alsófülén, 1991 októberében Mezőviszolyán (Beszterce-Naszód megye), 1991 októberében Tordán, 1991 decemberében Meregyón (Kolozs megye), 1992 februárjában Bálványoscsabán (Kolozs megye), 1992 júliusában Tartolcon (Szatmár megye), 1992 decemberében Görgényhodákon (Maros megye), 1993 novemberében Háporton, Balázsfalván, 1993 januárjában és júliusában Szálván (Beszterce-Naszód megye), 1994 januárjában Romolyon (Beszterce-Naszód megye) és Gyergyóbékáson (Neamț megye), 1994 májusában Pârâul Frunții-n (Neamț megye), 1994 augusztusában Brében (Máramaros megye). A falusiak felbujtásának eredményeként papok baptistákat és Jehova tanúit zaklattak. Ezek az esetek Somosrév (1997. április) és Lapupatak (1997. december) esetében nemzetközi tiltakozáshoz is vezettek.⁵⁰ Az utóbbiról belső jelentések is készültek. Jehova tanúit akadályoztak vallásuk gyakorlásában, több esetben is: Roșu, 1997. június 27, Bobicești és Laloșu (1997 júniusa), a Gorj megyei Țânțareni (1997 júniusa), Kolozsvár (1997 júniusa), Pitești (1997 júliusa) stb.⁵¹

50 A rendőrség nem avatkozott be az erőszakos tüntetésekre, sőt mi több, néha maguk a rendőrök is részt vettek egyes vallásos felvonulások megakadályozásában (1990. október, Ispánmező, Beszterce-Naszód megye).

51 Gabriel Andreescu: *Biserica Ortodoxă Română ca actor al integrării europene*. www.constiinta-critica.ro.

Az eseményekhez hozzáadható egyes katolikus templomok tönkretétele vagy a Görög Katolikus Egyház vagyonának méltányos úton való visszakeresésének megakadályozása.

Emellett az utóbbi időben a vallással kapcsolatos attitűdök és a sértőnek számító alkotások korlátozása érdekében egyre többet hivatkoznak a fent említett 13. cikk (2) bekezdésére. 2008-ban a Román Ortodox Egyház tiltakozott a Polirom Kiadónál megjelent *Sátáni versek* című kiadvány ellen. Megnőtt az egyházakkal konfliktusba került könyvek nyomtatásának vagy színházi művek színpadra vitelének tiltásáért folyamodó beadványok száma. Jó példa erre Alina Mungiu-Pippidi *Evangélisták* című műve. Hasonló nyomásgyakorlási módszerek odavezettek, hogy 2009 júliusában vallási okok miatt maradt el egy kulturális rendezvény. Dan Octavian nagyváradi PNL színekben bejutó tanácsos megtiltotta, hogy 2009. július 5-én a holland *God Dethroned* együttes egy szórakozóhelyen fellépjen arra hivatkozva, hogy nem fogja megengedni, hogy Nagyváradon ehhez hasonló sátánista, illetve sátánizmusra buzdító koncertet rendezzenek.⁵² A szituáció intézményes és mentalitásbeli alakulása arra enged következtetni, hogy nő a veszélye annak, hogy visszaéljenek a 29. cikk (5) bekezdésébe foglalt diszkrecionális alkotmányos joggal. Mivel a vallásos szervezetek sokkal nagyobb hatalommal bírnak, mint a civil szervezetek, illetve ők ellenőrzik az egyesületi és alapítványi törvény által létrehozott szervezkedési formák jelentős részét, a 29. cikk (5) bekezdésének alkotmánybeli jelenléte olyan, az 1. cikk (3) bekezdésében legfontosabb értékeként megjelenő értékeket áthat alá, mint „az állampolgárok jogai és szabadságai, az emberi személyiség szabad fejlődése [vagy] az igazságosság”.

5.2.4. A vallási felekezetek és a korlátozott szabadságú csoportok viszonya formális szempontból és a valóságban

A 2000. november 6-án elfogadott, a katonai klérus megalapításáról és megszervezéséről szóló 195-ös törvény rendelkezései szerint emez azon papokból tevődik össze, akik a katonaság keretén belül fejtik ki tevékenységüket. Feladatuk a lelkigondozás mellett „a katonai erények terjesztése és a katonák civil felelősségre és hazafias szellemre való nevelése” (1. cikk (2) bekezdés). Továbbá, a törvény 4. cikke a katonaság keretén belül működő papok hatáskörébe helyezi a katonai egység „hazafias szellemben történő erkölcsi-vallási nevelését”, illetve a 17. cikk g. pontja alapján a „katonák lel-

⁵² http://www.metalhead.ro/stiri/Autoritatile_din_Oradea_au_interzis_concertul_God_Dethroned-aid-65005-1-1.

ki-erkölcsi, valamint fegyelmi állapotával” való foglalkozást is. A törvény logikájának értelmében a hit biztosítja szolgálóinak a civil és hazafias értékek területéhez szükséges képességeket is.

A 17. cikk c. pontja előírja a papok számára, hogy „erkölcsi-vallási, etikai és állampolgári nevelésben részesítsék a katonai személyzetet”. Ennek következtében tehát a katonai személyzet státus előírja a hadsereg tagjainak a papok által biztosított „képzésen” való részvételt, habár a katonai erők célja, a szekuláris értékeknek megfelelően, az állam szuverenitásának, függetlenségének és egységének, az ország területi integritásának és az alkotmányos demokráciának a védelme.⁵³

A törvény értelmében a katonaság keretén belül működő papok kizárólag „jogilag elismert egyházak és felekezetek szolgálói” lehetnek (2. cikk). A katonaság azon tagjai, akik egy felekezethez tartoznak, nem rendelkezhetnek szervezett katonai papsággal, tehát számukra a megfelelő lelkipozítás sincs biztosítva. A 2000/196-os törvény legalábbis nem tartalmaz erre vonatkozó hivatkozást, és más jogszabály ebben a kérdésben nem létezik. A katonai klérust szabályozó törvény tehát diszkriminatív előírásokat tartalmaz. A 17. cikk c. pontja alapján az „összes katona, ideértve a kórházakban, börtönökben és letartóztatásban levőket is, a katonai papságtól kérhet vallási segítségnyújtást”, ami azt jelenti, hogy csak az egyházként vagy felekezethez tartozó vallási közösségek papjainak áll jogában a katonai egységek szolgálatában levő személyek lelkipozítása. Fontos megemlíteni, hogy a katonai papságot a vallási jogok szabad gyakorlására támaszkodó lelkipozításhoz való jog alapján hozták létre, azonban jelen formában ezzel nem élhet minden katona, csak az elismert felekezetekhez tartozók.

A törvény 7. cikke kijelenti, hogy a felekezeti hovatartozást a katonák maguk jelentik ki. Az előírás szerint egyrészt minden katona valamilyen felekezet tagja, másrészt pedig ezen hovatartozását közölnie kell a katonai hatósággal. Ez ebben a formában a katonák magánéletéhez való jogát sérti. A katonai papok felsőfokú teológiai végzettségét szabályozó 9. cikk a lelkipozítás gyakorlatát a spirituális atya végzettségéhez köti, ami nemcsak fölösleges követelmény, hanem a lelkipozításhoz való jogot is kurtítja.

A katonai klérust szabályozó törvény 3. cikkének (1) bekezdése alapján „a katonák [vallásos tevékenységeken való] részvétele szabad akaratból történik”. Ezt megerősíti a 8. cikk is, mely szerint „a katonák más vallási kö-

53 Lásd Románia Alkotmányának 118. cikkét.

zösségbe való áttérése nem visszaélés vagy egyéb módszerek segítségével, hanem kizárólag a szabad beleegyezésük alapján történhet”. A „saját beleegyezés alapján történő áttérés”, mint ahogy látni fogjuk, katonasági értelmezése veszélyes. A problémát az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyik döntése világítja meg, a *Larrisis vs. Görögország* eset a katonai hierarchia hatalmát kihasználó önkényes térítés veszélyeire hívja fel a figyelmet.

Az 5. cikk (1) bekezdése alapján az istentiszteletek a „katonai egységekben vagy az erre kijelölt helyi imaházakban” kerülnek megrendezésre. A törvény tehát előírja a katonaságnak (az államnak), hogy az egységek területén imaházakat építsen mindazokkal a következményekkel együtt, amelyeket a korlátozott szabadságú és fegyelmi rendszerben megszervezett csoportok esetében maga után von. A fenti elvet a 26. cikk is megerősíti, előírva, hogy „a katonai egységek, lehetőségük függvényében, biztosítják mindazokat az eszközöket, amelyek istentiszteletek lebonyolítására és a lelkigondozás gyakorlására alkalmas helyiségek építéséhez vagy berendezéséhez szükségesek”. Napjainkban a katonai egységek nagy részének területén találunk ortodox templomot, következésképpen az összes katonai szolgálatot teljesítő személy a karhatalom támogatását élvező vallásos jelenlét nyomása alatt áll.

5.2.5. A vallásos neveléssel kapcsolatos alkotmányos biztosítékok és ezek tényleges megvalósulása

A korlátozott szabadságú csoportok kategóriájába sorolhatóak a börtönben levő foglyok, a kórházi betegek, de a legfontosabb ilyen kategóriát a diák képezik. A diákok vallási nevelésével kapcsolatban két fontos jelentés látott napvilágot az utóbbi években: az elsőt a Lelkiismeret Szabadságáért vállalt Szolidaritás Egyesület, a másodikat pedig a Pro Európa Liga adta ki, *A gyermekek érdekeinek támogatása a vallásos nevelésben. A romániai közoktatásban szervezett vallásoktatás megfigyelése* címmel.⁵⁴ E második jelentés következtetései összefoglalják az utóbbi évek e témáról szóló vitáját, következésképpen teljes terjedelmében közöljük, arra való tekintettel, hogy a tanügyben megjelenő jelenlegi helyzet súlyosan sérti az alkotmányos alapjogokat, tehát minél szélesebb nyilvánosságot és figyelemfelkeltést érdemel.

„Az állami iskolákban megjelenő vallásoktatás egy, a '90-es években született politikai döntés eredménye, amely elsősorban nem a gyermekek, hanem a felekezetek érdekeit vette figyelembe, amelyek 50 év államilag tá-

54 Smaranda Enache (ed.): *Promovarea interesului superior al copilului în educația religioasă. Monitorizarea educației religioase în școlile publice din România*. Editura Ligii Pro Europa, Târgu Mureș, 2007.

mogatott ateizmus után, de az újonnan megjelenő vallásos csoportosulások visszaszorítása miatt is legitimnek gondolták, hogy a missziós munka és térítés, az „újra-egyházasítás”, a saját hitükben való megerősítés és a sajátos szertartások elsajátíttatása céljából az állami iskola nyújtotta lehetőségekkel éljenek.

A vallási oktatás jogi státusára vonatkozó törvényes keret pontatlan és kétértelmű, az Oktatási Minisztérium által kiadott rendelkezések pedig csak növelik ezt az összevisszaságot, még több értelmezési lehetőségnek adva helyet. Feltevődik a kérdés, hogy vajon az Oktatási Törvény által előírt vallásoktatás ténylegesen a gyermekek érdekét szolgálja-e? Erre vonatkozó információk és felmérések, szülői panaszok, civil szervezeti vizsgálatok, sajtócikkek tömege hívja fel a figyelmet arra, hogy a romániai vallásoktatás nem mindig tartja be a diszkriminációelleni harc, az esélyegyenlőség, a lelkiismeret szabadságának elveit, sem pedig a szülők és gyermekek választási opcióit.

Az állami intézményekben szervezett vallásoktatás tartalmi szempontokból felekezeti, doktrinális szempontból dogmatikus, és az iskolákon belüli vallásos rituálék szervezését is magában foglalja. Az esetek jelentős részében a vallásórák célja nem a vallással kapcsolatos általános műveltség elsajátítása, vagy a vallási tolerancia és más felekezetek vagy a nem-hívők elfogadásának megerősítése, hanem a térítés, illetve egy bizonyos felekezet értékeinek elsajátítása. Más szóval: sok esetben az oktatás helyét a doktriner oktatás veszi át.

Az Oktatási, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium elvesztette a kontrollt a vallási nevelés és a felekezetek állami iskolákban való jelenléte fölött. Több hivatalos állásfoglalásban a miniszter megerősítette azt a felfogást, mely szerint kivonja magát a vallásoktatással kapcsolatos országos normák kidolgozása és terjesztése alól. A vallásoktatás közoktatásban megjelenő módjával kapcsolatos felelősségét át szeretne volna adni különböző parlamenti bizottságoknak, a helyi közösségeknek, illetve az iskolák vezetőségének. Ily módon, elmenekült azon feladatai elől, amelyeket az alkotmányos és jogi előírások, Románia nemzetközi vállalásai, illetve a 21. századi európai oktatási eszmék alapján felvállalt.

A minisztérium a vallási oktatásra vonatkozó döntéseket a vallási felekezetek bevonásával szeretné meghozni, és ez egy olyan jelenség, amely sem az egyház és állam szétválasztását előíró Alkotmányhoz, sem pedig az oktatási vagy gyermekvédelmi törvényekhez nem köthető. A helyzet olyan intézményes átláthatatlanságot eredményezett, amely nemcsak az oktatás feletti állami kontrollt gyengíti, hanem egyes magánjogi entitásoknak, mint példá-

ul a vallási felekezeteknek biztosította a beavatkozás jogát. Ezt a jogot az egyházak – kiemelten a többségi Ortodox Egyház, de őt követve a többi felekezet is – feltétel nélküli és érinthetetlen privilégiumok meghonosítására használták fel, megsértve a közoktatás laikus jellegét.

A román oktatási rendszerben meghonosuló felekezeti modell alapján a közoktatás kettős veszélynek van kitéve: a közoktatás laikus és egyformán távolságtartó jellege megszegésének, valamint állandó diszkriminatív helyzetek előidézésének a kisebb felekezethez tartozó diákok esetében, amennyiben, különböző okokból kifolyólag, nem tudnak egyenlő esélyeket biztosítani saját vallásuk tanulmányozására az iskolában. Az oktatási törvény megengedi, hogy amennyiben az iskola nem tudja biztosítani saját vallásuk oktatását, a diákok saját felekezetükön belül járjanak vallásórákra, ez azonban velük szemben elkövetett diszkriminációnak számít.

Az oktatási törvény értelmében a vallásoktatás fakultatív. Ezt azonban a törvény felületességének és értelmezhetőségének következtében az iskolák nem tartják be, sok esetben áthágva a korántsem tökéletes előírásokat is. A törvény szerint a vallás tanulása a gyermek, a szülő vagy a jogilag megnevezett gyám személyes választása alapján történik, a közoktatási intézmények napi gyakorlatában a vallást nem választó diákok személyes választási lehetőségei korlátozottak. Sőt mi több, sok esetben a vallásoktatásba való beleegyezés nem személyes választás kérdése, hanem az iskola magától érthető módon a diákokat, anélkül hogy írásos beleegyezést kérne tőlük, felekezeti alapú tanulási csoportokra osztja. A vallási hovatartozását beiskolázása elején mindenki szóban mondja el az osztályban, és egy bizonyos vallási csoportba való beosztása a diákot az első osztálytól az iskolai tanulmányok befejezéséig végigköveti. A diákok és szülők vallási hovatartozásának kinyilatkoztatására vonatkozó kérés törvénytelen, illetéktelen beavatkozás a magánjellelű adatokba. Gyakori alkalommal, mivel a vallásórák az órarendben más órák közé vannak beékelve, egyes diákok kénytelenek más felekezeti csoport vallásóráján részt venni, ami pedig a vallásszabadság jogának megsértését jelenti.

A vallásoktatók státusa törvénytelen és diszkriminatív, hiszen, ellentétben a többi tanárral, nemcsak a minisztériumnak és az iskolák vezetőségének vannak alárendelve, hanem a felekezeteknek is, amelyek a tanítási engedélyüket kibocsátják. A 2006/489-es felekezeti törvény a vallástanárookra vonatkozóan is tartalmaz előírásokat, amelyek azonban mind a tanügyi káderek státusát szabályozó törvény, mind pedig a munkatörvény rendelkezéseit sértik, a Tanügyi Minisztérium pedig nem a tanügyi, hanem a felekezeti törvénynek biztosít prioritást. A vallástanárok jelentős része pap, de a nem-

felszentelt teológiai diplomával rendelkező tanárok sem „vallást” oktatnak (ilyen tárgy nem létezik), hanem valamelyik felekezet tanait és rítusait. A nem-felszentelt tanárok a papok hatáskörébe tartozó feladatokat látnak el, imádkoznak, rituálékat mutatnak be. A módszertani képzéseket a felekezetek szervezik, sokszor saját székhelyükön annak ellenére, hogy ez a Minisztérium és a megyei tanfelügyelőségek feladata lenne. Vallásoktatási pedagógia, kézikönyvek, tankönyvek nem léteznek. Az állásokban való kinevezésekben és a vallási tanfelügyelőségek megyei vagy minisztériumi pozícióinak elfoglalásában a többségi ortodox vallástanárokat előnyben részesítik a kisebbségi vallást oktató tanárokkal szemben, gyakorlatilag a vallásoktatási döntéshozatal iskolai, helyi, megyei és miniszteri kulcspozícióit ortodox vallású személyek, sok esetben papok foglalják el. A kisebbségi vallásokat oktató tanárok munkapiaca jelentősen beszűkített.

A vallás állami iskolákban való megjelenése veszélybe sodorja a közoktatás laikus jellegét, illetve megszegi a diszkrimináció-ellenesség és esélyegyenlőség elveit. Az állami iskolákban vallásos köröket, imahelyeket, kápolnákat és templomokat is létesítettek, amelyek azonban csak nagyritkán ökumenikusak, általában kizárólag a többségi felekezet tagjai használják, még azokban az esetekben is, amikor az iskola több-felekezetű, és a diákok több vallási csoporthoz tartoznak. A felépített kápolnák és imaházak pontos számát a Tanügy Minisztérium nem ismeri, ezzel is bizonyítva a rendszer kaotikus és átláthatatlan jellegét. A vallási, főleg ortodox szimbólumok az állami iskolák minden osztályában, adminisztratív és közös helyiségében látható helyen ki vannak függesztve. A kisebbségi felekezetek mind oktatási, mind a szimbolikus jelenlét szempontjából jelentéktelen figyelmet kapnak, a vallási felekezetekhez nem tartozók és hitetlenek jogainak figyelmen kívül hagyása és diszkriminációja pedig mindennapos.

Az állami iskolákban is használt vallástankönyvek felekezeti tankönyvek, amelyek kis részben tartalmazznak vallástörténeti vagy általános valláskultúra fejezeteket. Egyes, a Tanügyminisztérium által jóváhagyott tankönyvek tartalma távol áll a demokratikus és pluralista társadalom eszméjétől, sok esetben, más Romániában is elismert felekezetekkel szembeni megállapításokat és sértéseket tartalmaznak. A más vallások elfogadására és megismerésére nevelés hiánya szempontjából kiemelkednek az ortodox vallástankönyvek, amelyek sok esetben a bizalmatlanságot, a tolerancia hiányát, lenézést és arroganciát terjesztenek más vallásokkal szemben. Sőt mi több, egyes, a minisztérium által jóváhagyott ortodox tankönyvek bibliográfiájában több fundamentalista ortodox honlappal is megjelenik, amelyek az ökumenizmus és más vallási csoportok elleni durva támadásokat is tartal-

maznak. A különböző felekezetek tankönyvei között jelentős eltérések vannak a toleranciát, a másság elismerését, az ökumenizmushoz kapcsolódó értékek közvetítését illetően, ami nemcsak különböző értékrendet elsajátító diákokat, hanem végül a társadalmi kohézió erózióját is eredményezheti. Habár a minisztérium számos vallástankönyv kiadását jóváhagyta és támogatta – létezik egy jól fizető iparág is ezen tankönyvek kiadásának támogatására, a diákok nagy része nem rendelkezik vallástankönyvvel, az oktatás menete pedig a vallástanárookra van bízva, akik az esetek jelentős részében papok. Összehasonlítva más tantárgyakkal, a helyzet egyedinek mondható, hiszen nincs még egy olyan tantárgycsoport, amely ne rendelkezne közös tantervvel. Továbbá: egyes tankönyvek jóváhagyása magas rangú állami vezetőket is bevonó érdekkonfliktusba ütközött.

Az Oktatási, Kutatási és Ifjúsági Minisztérium kötelessége az állami iskolákon belüli vallásoktatás megreformálása. Amikor a '90-es években a vallásoktatást bevezették az állami iskolákba, a fő érvet nem a gyermekek személyiségének harmonikus fejlődése, magasabbrendű érdeke képezte, hanem olyan megfontolások, amelyek főként a felekezetek kívánalmait tartották szem előtt.

A '90-es években a vallásoktatás bevezetése legitimnek tekinthető, hiszen a román társadalom a kommunista rezsim ateizmusának következményeit próbálta lerázni, azonban két évtizeddel később ez már nem mondható el. Ennek ellenére az Oktatási Minisztérium nem végzett semmiféle mélyreható elemzést a felekezetekre osztott vallásoktatás, az egyházi rituálék és szimbólumok állami iskolákba való határtalan beavatkozásának következményeiről, sőt mi több, teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a húsz évvel ezelőtt elfogadott modell nem egyezik a jelen realitásával, mind több és több esetben a vallási kisebbségek diszkriminációját és vallásszabadság megsértését eredményezve.”

A Pro Európa Liga végkövetkeztetéseiben leírt helyzet egy olyan vallásoktatási rendszer megszilárdulásának következménye, amely három diszkrécionális alkotmányos jogra – a vallási felekezetek állammal szembeni autonómiáját kimondó 29. cikk (5) bekezdésére, a szülői és gyámok nevelési kérdésekre vonatkozó szabad választási jogát kimondó 29. cikk (6) bekezdésére és a minden felekezet vallási nevelésének szabadságát és állam általi megszervezését szavatoló 32. cikk (7) bekezdésére – támaszkodik. Ezek az előírások azonban nem tartalmazznak utalást az állami iskolákban szervezett oktatás felekezeti vagy dogmatikus jellegére, sem arra hogy ez első osztálytól a tanulmányok befejezéséig kell, hogy tartson, sem a vallásos ikonok kihelyezésére, sem pedig vallásos rendezvénnyel kezdődő tanévnyitók meg-

szervezésére. Ugyanakkor az is igaz, hogy a diákok vallásos térítése ellen sem nyújtanak védelmet, Románia iskoláinak nagyarányú vallásiasítását eredményezve. Következésképpen: annak érdekében, hogy az ország egy, a modernítésra jellemző nyitott társadalommá váljon, semmi sem fontosabb, mint a vallásoktatást érintő diszkrecionális alkotmányos jogok olyan típusú megváltoztatása, amely megállítja a gyerekek jelenleg zajló vallásos indoktrinációját.

6. Az egyetemi autonómia és hibái

Az egyetemi autonómia az Alkotmány 32. cikke (6) bekezdésének védelme alatt áll, amely kimondja, hogy: „[az] egyetemi autonómia garantált.” A diszkrecionális alkotmányos jogok kategóriájába sorolva ez több az Emberi Jogok Európai Egyezménye által biztosított joggal találkozna, mint például az oktatáshoz, a véleménynyilvánításhoz, tájékozódáshoz vagy a társuláshoz való jog.

A rendelkezésben megjelenő „egyetemi autonómia” általánossága a kifejezés jelentését illetően problematikus értelmezhetőséget eredményez. Ezen elvnek Románia Alkotmányában adott pontatlan jelentése, bármiféle körülhatárolás hiánya három típusú visszaéléshez vezetett:

- a) az egyetemi élet felmentése ama természetes megszorítások alól, amelyek a társadalommal szemben az akadémiai intézeteket a minőség és felelősség vonatkozásában kötelezik;
- b) az alkotmányos garanciák ellenére a felsőoktatási intézményi autonómia egyes inherens feltételeinek megsértése;
- c) az egyetemi autonómia átalakítása a román társadalom vallásiasítási projektje terjesztésének biztosítására.

6.1. Az egyetemi életre gyakorolt nyomás és az egyetemi élet leépülése

1990 után Románia egy magánegyetem-alapítási dömpingnek lehetett tanúja, amely nyomást gyakorolt az egyetemi élet egészére is. A felsőoktatási intézmények kiterjesztését szolgáló kezdeményezések jelentős része politikai indítékkal rendelkezett. A folyamat következtében a tradicionálisan ismert egyetemi városok⁵⁵ mellé olyan településeken⁵⁶ nyíltak egyetemek,

55 Bukarest, Kolozsvár, Iași, Temesvár, Marosvásárhely, Brassó, Konstanca, Ploiești.

56 Gyulafehérvár, Arad, Bákó, Nagybánya, Beszterce, Brăila, Buzău, Călărași, Câmpulung, Déva, Drobeta Turnu Severin, Galați, Gyergyószentmiklós, Giurgiu, Lugos, Petrozsény, Râmnicu-Vâlcea, Resicabánya, Roman, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Târgoviște, Târgu-Jiu, Zilah.

amelyek nehezen tudnának helyileg egy tanári kart fenntartani. Emellett a (magán)egyetemi hálózat fejlődése állandóan a nyilvános viták és botrányok központi eleme volt, a hangsúlyt olyan témákra helyezve, mint a korrupció terjedése, az oktatás színvonalának csökkenése, a rendszer instabilitása, az átláthatóság hiánya, a méltánytalanság, az oklevelek értékének csökkenése vagy a munkaerőpiachoz való igazodásnak hiánya. 2009-ben a Spiru Haret Egyetem, olyan feltételek között, hogy nem rendelkezett képesítéseinek akkreditációjával, 56 000 egyetemi oklevél megadását kérte, kérését az Oktatási, Kutatási és Innovációs Minisztérium elutasította. 2008-ban két szerző a következőképpen írt a felsőoktatás akkori helyzetéről: „Az egyik legalacsonyabb felsőoktatási rátával rendelkezik Európában, a nemzetközi értékelésekben egyike a legkisebb pontszámmal rendelkezőknek, egyetlen egyeteme sem került be a világ legjobb 500 egyeteme közé, a cégek túlnyomó része a végzősök gyenge felkészültségére panaszkodik, ugyanakkor itt a legalacsonyabbak a tanári fizetések. Dióhéjban ez a román felsőoktatás.”⁵⁷

Az utóbbi évek kutatásai világosabbá tették a fenti benyomásokon alapuló képet: a temesvári Euro régiós Központ a Demokráciáért és a Metro Media Transilvania 2006-os kutatása több adattal is szolgált „az egyetemi korrupcióról”, a Kormányzati stratégiák ügynökségének nyilvánosságra hozott jelentése⁵⁸ a doktoranduszokról és egyetemi hallgatókról szolgáltat információt 2008 júniusában gyűjtött kvantitatív adatok alapján. A túlzásokat meghaladva egy, a Soros Alapítvány által végzett 2007-es felmérés is jelzi a román felsőoktatás válságos helyzetét. Egy olyan változó esetében, mint a plágium: „a vizsgált tanárok 42% azt állítja, hogy a plágium jelenségével gyakran vagy nagyon gyakran találkozik. Az arány 54% a magánegyetemek és 37% az állami egyetemek esetén. Továbbá a plágiumot gyakrabban jelzik a nagyszámú diáksággal rendelkező egyetemek tanárai.”⁵⁹

A felsőoktatás „válságos” helyzetének egyik velejáró oka a diákok nagyszámú növekedése. 1998 és 2008 között anélkül, hogy utolérte volna az Európai Unió más országaiban jegyzett beiskolázási rátákat, a végzős diákok száma megháromszorozódott. A rendszerre gyakorolt ilyen típusú nyomás tehát marad.

57 Alina Pahoncia – Liviu Florea: Învățământul la raport. *Ziarul Financiar*, 2008. november 3.

58 Agenția de strategii guvernamentale: *Sistemul universitar românesc realități, cauze, soluții*. 2008.

59 Mircea Comșa – Claudiu D. Tufiș – Bogdan Voicu: *Sistemului universitar românesc. Opiniile cadrelor didactice și studenților*. Fundația Soros România, București, 2007.

A felsőoktatási rendszer orvoslásának legfontosabb akadálya az egyetemi autonómia értelmezésének kérdése. Mivel az Alkotmány egy törvényre bizza annak körülhatárolását, a jelentős részben magánegyetemekből álló felsőoktatásban bármilyen változtatás egyes politikusok döntéseitől függ. Következésképpen: a rendszer annak a veszélynek van kitéve, hogy a közjót azok értelmezzék saját érdekeik függvényében újra, akik a normaalkotó és politikai hatalommal rendelkeznek. A folyamat tehát ellentétes az alkotmány logikájával, melynek célja az lenne, hogy kiemelje a törvényhozást a különböző csoportérdekek karmai közül. Ebből a szempontból az egyetemi autonómia körülhatárolása az alkotmány belső logikájából levezethető.

6.2. A teológiai fakultások kettős alárendeltségének a kérdése

A Lelkiismeret Szabadságáért vállalt Szolidaritás Egyesület *A vallásos megnyilvánulások elterjedése a román felsőoktatásban. Megszervezés, esettanulmányok, következmények* című tanulmányában⁶⁰ az egyetemi autonómiák legsúlyosabb megsértését a teológiai fakultások jelenlegi helyzetében látta. A kutatás érvei nem igényelnek kiegészítést. A Román Ortodox Egyház Teológiai Intézeteinek keretszabályzata alapján⁶¹ a szóban forgó fakultások „egy kettős, az Ortodox Egyház és az őket magában foglaló állami egyetem, alárendeltsége alatt állnak”. A Teológia működését a szabályzat, az oktatási törvény, az egyetemi charta, a Román Ortodox Egyház statútuma, valamint a Román Ortodox Egyház és az Oktatási Minisztérium által 1991. május 30-án aláírt, a teológiai intézetek állami egyetemekbe való integrálását ratifikáló protokollum szabályozza.

A keretszabályzat szerint az Ortodox Teológia küldetése „hozzájárulni a hit egységéhez és megerősítéséhez és az ortodox vallás és az Egyház missziójának [román társadalmon belüli] elterjesztéséhez”. A karok szervezési, adminisztratív, technikai és anyagi szempontból az egyetemekhez, „teológiai, kanonikus és szellemi” szempontból pedig az egyházi hatóságokhoz tartoznak. Ennek ellenére, az 1991-es protokollum adminisztratív és szervezési előjogokat is biztosít az egyháznak, mint például „a teológia szakképzés beiskolázási számainak egyéni, a dupladiplomás szakok beiskolázási számainak az egyetemmel közösen való meghatározását”.

A Teológia vezetését az egyházi zsinat oktatási bizottsága látja el, a karok dékáni tanácsa csak tanácsadói szereppel rendelkezik. Ehhez hasonlóan a tantervet is a bizottság hagyja jóvá.

⁶⁰ A jelentést Liviu Andreescu és Kacsó Judit-Andrea készítették.

⁶¹ A Román Ortodox Egyház zsinatának 1998/2411. határozata alapján a Teológiai Intézetek a Román Ortodox Egyház részét képezik.

A tanügyi törvény,⁶² a tanügyi személyzet státusát szabályozó törvény⁶³ és az állami egyetemek chartái kimondják a tanárok akadémiai szabadsághoz való jogát, amely alapján minden tanár egyénileg hozhatja meg a tantervre, a kurzus struktúrájára, a felhasznált anyagokra, a megtárgyalt témákra és paradigmákra, illetve a pontozási rendszerre vonatkozó döntéseit. Az egyéni akadémiai szabadság kollektív megfelelője a tanári közösség.⁶⁴ Az Egyház vagy más egyetemen kívüli szerv beavatkozása tiltott, és ez a felekezeti magánegyetemekre is érvényes. Amennyiben egy oktatási intézmény visszautasítva ezeket a standardokat valamelyik egyház akaratát teljesíti, elveszti egyetemi státusát. A zsinat oktatási bizottságának az állami egyetem keretén belül zajló teológiai oktatás menetébe és tartalmába való, az akadémiai szabadság elvével és az egyetemi autonómiával ellentétes beavatkozását a tanulmány szerzői a következőképpen foglalják össze: „Az egyházi beavatkozás az építész egyesületeknek, az orvosi kollégiumoknak vagy az ügyvédi kamaráknak az építészmérnöki, orvosi vagy jogi felsőfokú oktatás és kutatás tartalmára vagy témáira gyakorolt *közvetlen* ellenőrzésként illesztrálható.”⁶⁵

A keretszabályzat a bukaresti Ortodox Teológia vezetőségének megválasztásáról is rendelkezik, kimondva, hogy az illetőnek a pátriárka áldását kell élveznie. Továbbá, a tantestületi gyűléseken a „helyi egyházi vezető” is részt vesz, rendelkezve a tanárok tanítási engedélye megvonásának jogával is. A teológiai fakultások belső működési szabályzatát az egyetemek szenátusai mellett az egyházi hatalomnak is engedélyeznie kell, ezzel komoly egyházi ellenőrzés alatt tartva azokat. Ahhoz hogy valaki egyetemi teológus legyen, meg kell, hogy kapja az Egyház beleegyezését, és el kell fogadnia a felekezeti dogmákat, ami viszont ellentmond az Alkotmány 32. cikkének (6) bekezdésében által biztosított egyetemi autonómia szellemiségének.

Az alkotmányos korlátok megsabálásának hiányában az egyetemi autonómia megszegésének egyik jellegzetes módja az egyetemek és az Egyház egymásra mutogatása a teológiai fakultások felelősségre vonásakor. Az ilyen típusú felelősség-átruházások különösen a korrupciós ügyek esetén jelentek meg, mint például Nicolae Necula dékán fiát érintő dékáni és adminisztrá-

62 Lásd az 1995/84-es tanügyi törvény egyetemi autonómiára vonatkozó 89–96. cikkeit, illetve az akadémiai szabadságra vonatkozó 11, 12, 89. és 129. cikkeket.

63 Lásd a Tanügyi személyzet státusára vonatkozó 1997/128-as törvény 96–99, 116–123. és 138. cikkeit.

64 Tantestület, kari tanács stb.

65 „Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință”, *NRDO*, 2009 (3), p. 106

ciós személyzeti csálások ügyében, vagy Teodosie érseket, a konstancai Ortodox Teológia dékánját gyanúba keverő csúszópénzes ügyekben.

Az egyetemi autonómiának a teológiákon megjelenő kettős vezetés általi korlátozása hosszú távon az egyetemi oktatás alárendeltségéhez vezethet, hiszen az Egyház beleszólhat az egyetemi ügyekbe és a laikus felsőfokú intézmények irányításába. Az esetek nagy részében az Ortodox Teológiákat magas rangú egyházi személyiségek vezetik,⁶⁶ akik az egyetemi szenátusban és a különböző bizottságokban való jelenlétükkel megváltoztatják az egyetemi szereplők közötti viszonyrendszert. A szenátus hívó tagjai tehát nehezebben fognak olyan döntéseket meghozni, amelyek ellentmondának a Teológia vagy az Egyház érdekeinek, hiszen az egyetem vezetőségében olyan magas rangú egyházi személyiségek is jelen vannak, akik szellemi atyjuk és vezetőjük is lehetnek.

6.3. A kettős szakosodás mint a közterület vallásossá tételének eszköze

A Lelkiismeret Szabadságáért vállalt Szolidaritás által kiadott dokumentum szerzőinek megítélésében a kettős szakosodás,⁶⁷ mely által az egyetemi hallgató tanulmányai végeztével két területen szerez oklevelet, figyelemreméltó kivétel a román felsőoktatásban. A 2002-es tanévtől az állami egyetemeken működő Teológia Karok több kettős szakosodási lehetőséget kínáltak a diákoknak: teológia-szociális munka, teológia-román nyelv, teológia-idegen nyelv, teológia-történelem, teológia-klasszika filológia, teológia-restaurátor, teológia-képzőművészet, teológia-filozófia. A bolognai rendszerre való áttérés háromra csökkentette a teológiával kapcsolatos képzési lehetőségeket, papi teológia, didaktikai teológia és szent művészetek szakokra. Rövid időre rá azonban a teológiák megpróbálták behozni lemaradásukat, egy 2006-os kormányrendelet bevezette a teológia-szociális munkás szakot és

66 „Laurențiu Streza, erdély metropolita a szebeni Andrei Șaguna Egyetem Ortodox Teológiájának dékánja, Teodosie érsek a konstancai Ovidius Egyetem dékánja. A Târgoviștei Valahia Egyetem dékánja Nifon Mihăiță helyi érsek. Gyulafehérváron a helyi egyházfő az 1918. december 1. Egyetem Ortodox Teológiai Intézetének „tiszteltetbéli dékánja.” A titulus jogilag megkérdőjelezhető, mert a dékáni funkciók *adminisztratív* jellegűek. Az egyház és egyetem közötti kapcsolatot erősíti, hogy a kar internetes levelezését a helyi érsekség szerve (reintregirea.ro) tárolta. Andrei Andreicu, gyulafehérvári érsek azelőtt az Intézet dékánja volt két mandátumon keresztül, ami jogilag a maximális periódus. Irineu Popa olténiai érsek 2004-től Damaschin érseket követve a Krajovai Egyetem Ortodox Teológiájának dékánja (http://www.constiintacritica.ro/upload/documente/Raport-manif_relig.pdf)

67 A Román Ortodox Egyház Teológiai Intézeteit szabályzó keretszabályzatának megfelelően

különböző „modulok” és „csomagok” beindításán keresztül a teológia–idegen nyelv képesítések is lehetővé váltak. Emellett a didaktikai teológia–román nyelv és irodalom szak⁶⁸ beindításának lehetősége is felmerült. A fenti próbálkozások, bár céljuk a felsőoktatásra vonatkozó jogi keretek feszegetése, az illetékes szervektől semmiféle reakciót sem váltott ki.

A teológia, illetve idegen nyelv, román nyelv, földrajz, történelem vagy filozófia kettős szakosodás lehetősége nagyon sok diákot vonzott az Ortodox Teológiákra, akik az egyetem elvégzése után állami iskolákban fognak laikus tárgyakat oktatni. Azonban, az Ortodox Egyházzal szembeni esküjük értelmében, kötelességük a társadalom megtérítése, a tárgyi tudás melletti vallásos meggyőződésük átadása. Az állami iskolákban tanuló kiskorú diákok tehát ki vannak téve az ortodox hitet terjesztő tanárok akaratának. A Román Ortodox Egyház Teológiai Intézeteit szabályzó keretszabályzat 7. cikke explicit módon rámutat erre: „A második képesítés tantárgyait a keresztény ortodox hit szellemiségében kell tanítani.”⁶⁹

A Lelkiismeret Szabadságáért vállalt Szolidaritás jelentése arra a következtetésre jut, hogy az akadémiai szféra vallásossá tételének vagyunk tanúi, amely *a román társadalom egészére irányuló vallásossá tétel szerves része*. Kévs olyan társadalmi folyamat létezik, amely károsabb lehet egy nyitott társadalomra, mint a jelenleg folyó demodernizációs folyamat, amely olyan fontos jogokat és szabadságokat, mint a szabad gondolkodáshoz való jog, a lelkiismeret- és vallásszabadság vagy az egyetemi autonómia, vallási célok elérésére használ fel. A folyamat „trójai falovai” a vallásszabadság és oktatás kérdéskörébe tartozó diszkrecionális alkotmányos jogok, amelyeknek szabályozása kritikus lehet a társadalmi fejlődés visszafordításának céljából.

7. A nemzeti kisebbségek hivatalból történő képvisellete mint a politikai monopólium veszélyforrása

A Román Alkotmány 62. cikkének (2) bekezdése szerint „[a] nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok azon szervezetei, amelyek a választásokon nem kapják meg a parlamenti képviselükhöz szükséges szavazatszámot, egy-egy képviselői helyre jogosultak, a választási törvény feltételei között”.⁷⁰ Ez a paragrafus, amely közel húsz éven át a romániai kisebbségi

68 Lásd a Târgoviștei Valahia Egyetem Teológia és Bölcsészkarának honlapját, <http://ftl.valahia.ro/continut.htm> [megtekintve 2009. május 12-én].

69 Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință. *NRDO*, 2009/3, 118.

70 A valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárokat csak egyetlen szervezet képviselheti.

jogok alappillére, kivételes jellegű. Egy nagyon erős affirmatív intézkedést jelent, amelyet más nemzeti rendszerek nem építettek be saját kisebbségvédelmükbe. Megemlíthető, hogy a román politikusok többször kérték a budapesti Országgyűlést, hogy Magyarország, a szimmetria nevében, hasonló törvényt hozzon kisebbségei védelmének érdekében. Ám az Európában élő nemzeti kisebbségek jogait támogató magyar militantizmus ellenére ez nem történt meg, bár a magyar alkotmány megengedi ezt a lehetőséget. Ennek a döntésnek több magyarázata van – a szimmetria elve nem alkalmazható a kisebbségek jogainak vonatkozásában, a magyar Országgyűlés nagysága úgyszintén kompatibilitási problémákat vet fel –, itt csak a romániai előírás különös jellegére szeretnék felhívni a figyelmet.

A hivatalból megítélt parlamenti képviseleti hely egy kollektív alapjog.⁷¹ A kisebbségi képviselők nem érdemelték ki a jogot a Parlamentben való részvételre, ők „a kisebbségek hangjai a legfelső fórumban”, biztosítván, hogy a többség a helyzet ismeretében hoz a kisebbségi közösségeket érintő döntéseket.

A kisebbségi csoportok parlamenti képvisellete egy hatékonyan működő kisebbségi jogvédő hálózat alapját képezi. A kisebbségi képviselők a Nemzeti kisebbségek parlamenti csoportja nevű frakcióba tömörülnek, és a kormánypártok és ellenzék közötti szoros különbség esetén, 1996-tól fontos szerepet játszanak a politikai életben, reális hatalmat kapva érdekeik elérésére. A parlamenti képviselet mellett a kisebbségek védelmére létrehozták a Nemzeti Kisebbségi Tanácsot,⁷² amely a parlamenti képviselettel rendelkező kisebbségek három képviselőjéből áll, feladatai közül megemlíthető a kisebbségi szervezetek tevékenységének koordinálása és központi költségvetésből való pénzügyi támogatása, a törvényi keret javítására szolgáló törvényjavaslatok kidolgozása, illetve a kisebbségek adminisztratív és pénzügyi követeléseinek Kormány elé terjesztése.

A kisebbségek helyzetének 1990 utáni javulásában fontos szerepet játszott a parlamenti képviselet és a hozzá tartozó intézményes keret működése, azonban, más hatalmi intézményekhez hasonlóan, működésének nem volt mindig pozitív hozadéka, hiszen a lehetséges visszaélések mind realitást öltöttek az elmúlt húsz évben.

71 Gabriel Andreescu: *Argumentele noii ofensive oficiale împotriva drepturilor colective. NRDO*, 2008/3, 24-41.

72 A Tanács 1997-ben jött létre a Kormány tanácsadó szerveként működő Tanács a Nemzet Kisebbségeikért nevű intézményt váltva. Az intézményt a 2001/589-es kormányrendelet alapján szervezték át jelenlegi formájára. (Gabriel Andreescu: *Najiuni și minorități*. Polirom, Iași, 2004).

A hivatalból járó parlamenti képviselő intézményéhez kapcsolódó első visszaélés 1990 februárjában történt, amikor a Nemzeti Megmentési Front a kisebbségi képviselőcsoport segítségével – a történelmi pártok és független képviselők ellenében – tartotta ellenőrzése alatt az Ideiglenes Nemzetgyűlést. Később, a május 20-án megtartott első választások és az 1991 decemberében elfogadott Alkotmány után a „magyar közösségen kívüli kisebbségi képviselők csoportját” rendszeresen az RMDSZ ellen használták fel. Az 1993. április 6-án, a Kormány tanácsadó szerveként létrehozott Tanács a Nemzeti Kisebbségekért nevű intézmény minden egyes esetben, amikor az RMDSZ elégedetlenségét fejezte ki valamivel szemben, ellentétes nyilatkozatot adott ki. A Tanácsban az összes többi szervezetnél nagyobb taglétszámmal rendelkező RMDSZ csak egy szavazattal rendelkezett. A Tanács a Nemzeti Kisebbségekért látszólag nem a kisebbségi közösségek érdekeinek, hanem a „vörös négyszög”⁷³ nacionalista kormányzásának volt alárendelve, az RMDSZ pedig, hogy ne legitimálja ennek magyarelles döntéseit, végül kilépett belőle. A fentiek jó példával szolgálnak arra, hogy egy, a kisebbségek érdekeinek biztosításáért kigondolt alkotmányos jog hogyan használható ezek ellenében.⁷⁴

1997 után az RMDSZ és a többi kulturális egyesület közelítették álláspontjaikat, egy mindenki számára hasznos együttműködési tervet dolgozva ki. Ez a kooperáció 2005-ben még láthatóbbá vált, amikor a nemzeti kisebbségek parlamenti csoportja támogatta az RMDSZ által kidolgozott kisebbségi törvénytervezetet. A tervezet fő újdonsága a kulturális autonómia bevezetése lett volna, amelyik a kollektív jogok egy tipikus fajtájának számít.

A törvénytervezetet 2005 októberében a Szenátus elutasította, majd 2006 elejétől a Képviselőház elé került. Itt azonban már a szakszabványok szintjén elakadt, mert eddig még egyszer sem gyűlt össze a döntéshez szükséges megfelelő bizottsági képviselő-létszám. 2008 augusztusában a kormány kifejezésre juttatta, hogy a nemzeti kisebbségek státusára vonatkozó törvénytervezetet támogatja, feltéve ezt a 2008 második felében elfogadandó törvények listájára. A támogatás azonban csak deklaratív jellegű volt, a 2009-es kormányválság pedig a napirendről is levette a tervezetet.

2005 tavaszán a kisebbségi törvénnyel szembeni legnagyobb ellenállást a törvény fő újításával, a kulturális autonómiával szembeni gyanakvás jelentette. Magának a kulturális autonómiának az alkalmazása nem jelenthet semmilyen elvi problémát, hiszen minden egyes alkalommal, amikor alkal-

73 A PDSR, PUNR, PRM, PSM kormánykoalíció.

74 Gabriel Andreescu: *Ruleta. Români și maghiari, 1990–2000*. Polirom, Iași, 2004, 150–151.

mazásra került - Balti államok, Magyarország - pozitív eredményeket ért el. A projekt igazán problémás jellege abból ered, hogy megpróbálja, a kisebbségekhez tartozó személyekre vonatkozó diszkrecionális alkotmányos jogokat oly módon felhasználni, amely egyes szervezeteknek a kisebbségi közösségek fölötti politikai monopóliumát eredményezheti.

A törvénytervezet alapján a kisebbségi közösségek monopolizálásának első lépése egy olyan társulási jogalany létrehozása lett volna, amely eltér az eddig használatos egyesületektől és alapítványoktól. Az Alkotmány 62. cikkének (2) bekezdése alapján politikai jogokkal „a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok szervezetei” rendelkeznek, amelyeket a jelenlegi jogszabályok „egyesületként” vagy „alapítványként” értelmeznek. A kisebbségi törvénytervezet az alkotmányos megfogalmazást kihasználva csak olyan szervezeteknek adna politikai jogokat, amelyek bizonyos kizáró feltételeket teljesítenek. A tervezet 40. cikkének (2) bekezdése értelmében „[a] nemzeti kisebbségi szervezet tagjainak száma nem lehet kevesebb a legutóbbi népszámláláskor magukat az illető nemzeti kisebbséghez tartozóknak vallók összlétszámának 10 százalékánál”, továbbá a 40. cikk (3) bekezdése szerint „abban az esetben, ha a legutóbbi népszámláláskor az illető nemzeti kisebbséghez tartozóként jegyzett állampolgárok összlétszámának 10 százaléka 25 000 fő vagy annál több, akkor az alapító tagok listájának legkevesebb 25 000 személyt kell tartalmaznia úgy, hogy lakhelye az ország legkevesebb 15 megyéjében legyen, megyénként legalább 300 taggal”.

Az egyedüli szervezetek, amelyek a törvénytervezet előterjesztésekor teljesítették a 40. cikk előírásait, a nemzeti kisebbségek parlamenti csoportjának kulturális szervezetei voltak. Ily módon rendelkezésükre áll(t) az összes döntéshozatali, anyagi és szimbolikus előny, amelyet a román állam a parlament kisebbségi csoportja, a Nemzeti Kisebbségi Tanács, az Etnikumközi Kapcsolatok Hivatala, a Nemzeti Romaügyi Hatóság stb. számára biztosított. Más szóval: tetemes előnyre tehetek szert, minden más vetélytárssal szemben. Az amúgy „kiérdemelt” állami támogatás azonban diszkriminálóvá válik abban az esetben, amikor más nem-parlamenti kisebbségi szervezetekkel szembeni korlátozó feltételek „menet közbeni” elfogadására kerül felhasználásra.

Ezt a tiltó rendszert a 2004-es helyhatósági választások alatt próbálták ki, ami akkor maga után vonta egyes emberjogi szervezetek kritikáját és a Velencei Bizottság elmarasztaló véleményét is. A kisebbségek jogállására vonatkozó törvénytervezet által e rendszer egy kidolgozottabb érvényesítésére törekednek.

Az így létrehozott politikai monopólium még nagyobb hatalommal bír a kulturális autonómia megvalósításában előírtak által. Ez - a tervezet 57.

cikkének (1) bekezdése értelmében – „valamely nemzeti kisebbség azon képességét jelenti, hogy a tagjai által választott tanácsok révén döntési jogkörrel rendelkezék kulturális, nyelvi és vallási identitását érintő kérdésekben”. A létrehozandó autonómiatanácsok tehát az állammal közösen döntenek a kisebbségi oktatást,⁷⁵ a kultúrát⁷⁶ és a sajtót⁷⁷ érintő legfontosabb kérdésekben.

„A Kulturális Autonómia Nemzeti Tanácsai „belső választás által alakulnak meg” (62. cikk (1) bekezdés), melynek megszervezését „[a] nemzeti kisebbségek reprezentatív szervezete (...) biztosítja” (62. cikk (3) bekezdés). A kör tehát bezárul. Az ellenfelek kizárásának körülménye között létrehozott képviseleti szervezetek képviselőket javasolnak a Kulturális Autonómia Nemzeti Tanácsaiba, megszervezik a választásokat, megszerezve a Tanácsok fölötti hatalmat. Miután megbiztosították közösségük felett a politikai monopóliumot, kiterjeszthetik hatalmukat az oktatási rendszer, a kultúra és a média irányítására is.

Az identitáspolitika elvi szinten nem a politikai hűséghez, hanem a szakmai kompetenciához kellene, hogy kapcsolódjon, hiszen a Nemzeti Tanácsokban szakembereknek és a közösségnek elkötelezett személyeknek kell lehetőséget adni. A jelenlegi törvénytervezet azonban főleg politikai kritériumokra épül. Milyen esetben adna a Magyar Kulturális Autonómia Nemzeti Tanácsa, amelyet teljes mértékben az RMDSZ irányít, egy Magyar Polgári Párthoz közelálló amúgy jó iskolaigazgatónak mandátumot? Vagy, mekkora az esélye, hogy Romák Pártja által ellenőrzött Roma Kulturális Autonómia Nemzeti Tanácsa kinevezzen egy olyan, egyébként meggyőző sajtóigazgatót, aki a Koalíció a Romák Egységéért szervezet tagja?

75 A tervezet 58-as cikkének a. és b. pontjai szerint, az autonómiatanács „[dönt] a nemzeti közösségek anyanyelvű oktatására vonatkozó stratégiák és prioritások kidolgozás[áról]”, és „szervezi, adminisztrálja és ellenőrzi az anyanyelvű oktatást a magánoktatási intézményekben, vagy az állami tanintézmények esetében az illetékes közhatalóságokkal való partneri viszonyban részt vesz e tevékenységek végzésében”.

76 A tervezet 58-as cikkének c. pontja szerint, az autonómiatanács „szervezi, adminisztrálja és ellenőrzi, a törvény előírásainak megfelelően, az anyanyelven működő magánjogi kultúr intézményeket és a saját kultúráját kutató és fejlesztő intézeteket, vagy a kulturális közintézmények esetében az illetékes közhatalóságokkal partneri viszonyban tesz eleget ennek a feladatnak”.

77 A tervezet 58-as cikkének d. pontja szerint az autonómiatanács „saját tömegtájékoztatási eszközöket hoz létre és adminisztrál, vagy az illetékes közhatalóságokkal partneri viszonyban a közszolgálati rádió- és televíziós társaságok keretében adókat, tagozatokat, szerkesztőségeket, illetve adásokat szervez”.

A romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról szóló törvény alapján a jelenlegi kisebbségi képviselői szervezetek szakértői, a diszkrecionális alkotmányos jogok előírásait segítségül hívva, megpróbálták egy olyan mélyen diszkriminatív rendszert életre kelteni, amely teljes mértékben megszüntetné a kisebbségi közösségek belső demokráciáját. A tervezet tipikus példája annak az esetnek, amikor a diszkrecionalitás kérdéskörébe tartozó jogok kiterjesztése által más jogokkal kerül szembe, az alkotmányos értékekkel lényegileg ellentétesnek bizonyulva.

Következtetések

A Román Alkotmány jogok és szabadságok megszegése felőli megközelítése nem elvi, hanem legfeljebb gyakorlati problémákat vet fel. Ezenkívül világos szempontok szerint felismerhető, hogy a törvényhozás milyen esetekben kerül konfliktusba az Emberi Jogok Európai Egyezményével és az ennek megfelelő alkotmányos előírásokkal. Ebből a szempontból a legnehezebbnek a diszkrecionális alkotmányos jogokkal járó következmények meghatározása tűnik, mert ezek látszólag a nemzeti törvényhozás hagyományaira támaszkodó többletjogokat biztosítanak, de rossz megfogalmazásuk a jogok és szabadságok teljes rendszerét felboríthatja, az általunk is bemutatott, a nyitott társadalom értékeivel és az alaptörvény szellemével szemben elkövetett visszaéléseket eredményezve.

Ennek következtében egy potenciális alkotmányreform egyik legérzékenyebb kérdése a diszkrecionális alkotmányos jogok körülhatárolásának problematikája lesz. Az alaptörvény megfogalmazói a nemzetközi jogi normák innovációját szem előtt tartva a társadalmat előre nem látható veszélyeknek tették ki. 19 évvel az első posztkommunista Alkotmány elfogadása után, ezen próbálkozás következményei a nyitott társadalom értékeit veszélyeztetik.

Amennyiben valamelyik elkövetkező parlament felvállalja az alkotmányos reformot, a civil társadalom legfontosabb feladata az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek a diszkrecionális alkotmányos jogokkal kapcsolatos megfelelő befolyásolása lesz. De feltehető a kérdés, hogy „melyik civil társadalom”? Az elmúlt időben mind nagyobb és nagyobb a szakadék egyrészt a politikai szféra és a civil társadalom között, másrészt pedig ez utóbbin belül is, ahol az egyik oldalon konzervatív és anti-liberális csoportosulások, a másik oldalon pedig a nyitott társadalom és annak strukturális és értékbeli modernizációs elveit felvállaló társadalmi csoportok állnak.

Fordította: *Toró Tibor*